

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Iššūčiai. Laimėjimai. Netektys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Iššūkliai. Laimėjimai. Netektys

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2016

Redakcinė kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrejus MACUKAS

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzentai

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

Dr. Olga MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

Prof. dr. Valdas RAKUTIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-052/2016).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2016

© Straipsnių autoriai, 2016

© Lietuvos istorijos institutas, 2016

ISBN 978-609-8183-16-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 11

TARP BAJORŲ RESPUBLIKOS IR KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS: IŠŠŪKIAI IR NETEKTYS

Андрей Мацук / Andrejus Macukas

Новгородская шляхта во время королевских выборов 1733 г. ... 16

Naugarduko bajorai 1733 m. karaliaus rinkimo laikotarpiu. *Santrauka* ... 31

Richard Butterwick-Pawlikowski

Challenges for the Commonwealth: the Counsel of

Jean-Jacques Rousseau ... 32

Iššūkiai Abiejų Tautų Respublikai: Jeano-Jacques'o Rousseau patarimai. *Santrauka* ... 43

Dalius Viliūnas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys
XVIII a. pabaigoje ... 44

Origins of Philosophy of Nationalism in the Grand Duchy of Lithuania
at the End of Eighteenth Century. *Summary* ... 84

Viktorija Vaitkevičiūtė

Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio Seimo kalbose ... 86

Destiny of the Homeland in the Parliamentary Addresses of
Maurycy Franciszek Karp. *Summary* ... 107

Lina Balaišytė

Visuomenės permainų ženklai XVIII a. antrosios pusės išskilmėse ... 108

Signs of Transformation of Society in the Late Eighteenth Century
Public Celebrations. *Summary* ... 125

Sławomir Godek

Kilka uwag o roli Michała Kleofasa Ogińskiego w zabiegach
delegacji szlachty litewskiej w Petersburgu w latach 1810–1811 ... 127

Keletas pastabų apie Mykolo Kleopo Ogińskio vaidmenį
Lietuvos bajorų delegacijos veikloje 1810–1811 metais. *Santrauka* ... 151

SOCIOKULTŪRINĖ ERDVĖ: LAIMĖJIMAI IR PRARADIMAI

Asta Vaškeliėnė

XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba) ... 154

Bilingual Occasional Poetry in the Late Eighteenth Century

Grand Duchy of Lithuania (Based on the Writings of Michael Korycki). *Summary* ... 170

Юрий Гордеев / Jurijus Gordejevas

Коммуникация в городах Великого княжества Литовского в XVIII в. (постановка проблемы) ... 172

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų komunikacija XVIII a.

(problemos iškėlimas). *Santrauka* ... 192

Martynas Jakulis

Pamestinukų globa XVIII amžiaus Vilniuje ... 193

The Care of Foundlings in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 208

Arnaud Parent

From the Montpellier Faculty of Medicine to the Grodno

Royal School of Medicine: How Dr. Jean-Emmanuel Gilibert

Applied Medical Vitalism to Heal his Lithuanian Patients ... 210

Nuo Monpeljė medicinos fakulteto iki Gardino karališkosios

medicinos mokyklos: kaip dr. Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as

pasitelkė vitalizmą savo pacientams gydyti Lietuvoje. *Santrauka* ... 237

Rasa Butvilaitė

Antano Tyzenhauzo Statybos mokykla Gardine ... 238

School of Building Construction in Grodno. *Summary* ... 247

TEISĖS ISTORIJOS LAUKAS

Adam Stankevič

Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antrojoje pusėje) ... 250

Cases of Document Falsification in Legal Practice of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania (Late Eighteenth Century). *Summary* ... 267

Marcin Głuszak

O recepcji prawa w rezolucjach Rady Nieustającej . . . 268

Apie teisės recepciją Nuolatinės tarybos rezoliucijose. *Santrauka* . . . 281

Domininkas Burba

Valstiečių dalyvavimas smurtiniuose bajorų nusikaltimuose, XVIII amžiaus
Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų duomenimis . . . 282

Data on Participation of Peasants in Violent Crimes of the Nobility
in the Eighteenth Century Registry Books of Vilnius County
Castle and Land Courts. *Summary* . . . 301

Iliustracijų sąrašas . . . 302

Asmenvardžių rodyklė . . . 304

Vietovardžių rodyklė . . . 320

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS NACIONALIZMO FILOSOFIJOS PRADMENYS XVIII A. PABAIGOJE

DALIUS VILIŪNAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Anotacija. Studijoje pristatoma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos pavidalų dichotomija: racionalistinis (monarchistinis) ir sentimentalistinis (respublikoniškasis). Fiziokratizmas buvo pirmojo dichotomijos nario filosofija. Jam alternatyvios filosofijos ir sentimentalistinės kultūros formacija susijusi su Jeano-Jacques'o Rousseau idėjų recepcija. Ji skatino respublikonizmą bei demokratinių tendencijų plėtrą. Šios stiprino valstybinio ir etninio prado sąveiką, lietuvių kalbos vartojimą pilietinėje sferoje. Nacionalizmo ištakos tiesiogiai susijusios su sentimentalistiniu, rusoistiniu diskursu; pastarasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste formulavo ir filosofškai įprasmino naujas, nacijos turiniui įvardyti skirtas sąvokas. Tyrimui pasitelkiami žymaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusoisto – Mauricijaus Pranciškaus Karpio (*Maurycy Franciszek Karp*, 1749–1817) tekstai. Tautos dvasios turinys šio politikto ir filosofo grįstas rusoistiškai įprasmintais Abiejų Tautų Respublikos respublikonų idealų (laisvės, lygybės, vienybės) bei antikinių vertybių ansambliais. Į jas dar neįskirtos etnokultūrinės vertės, tačiau šis preromantinio idėjinio lūžio ir valstybės katastrofos periodo nacionalizmas, esmingai veikiamas rusoizmo ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei būdingo sentimentalistinio rustikalizmo, jau numatė tautinės valstybės valdymo perleidimą liaudžiai, kuri suvokiama kaip ne kas kitas, o valstietija.

Reikšminiai žodžiai: sentimentalizmas, rusoizmas, „Kita“ Apšvieta, nacionalizmas, monarchizmas, respublikonizmas, Ketverių metų seimas, valstybinio ir etninio prado sąveika, preromantizmas.

Pratarmė. Apie „Sutemų amžiaus“ bajorų filosofiją

Lenkijos ir Lietuvos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – netektį dalis Europos intelektualų projektavo iš anksto. Rusijos propagandos ruporas Voltaire'as 1768–1772 m. dirbo imperatorei, pseudonimais pasirašytose brošiūrose reikšdamas jos požiūrį į Baro konfederaciją ir į pačią Respubliką. Voltaire'o ir kitų „švietėjų“, apšviestojo absoliutizmo apologetų (Jeano le Rondo d'Alemberto, Melchioro von Grimmo, Jeano-François Marmontelio ir kt.), Abiejų Tautų Respublika laikyta barbariškos anarchijos valstybe, kurios likvidavimas yra legitimus, pageidautinas, neišvengiamas. Šį požiūrį perėmė ir pripažino „kanonu“ XIX a. vokiečių ir rusų

istorikai nacionalistai, kurie, filosofo Andrzejaus Walickio žodžiais, „specializavosi pristatyti Respubliką kaip santvarkos anomaliją, liūdną ir keistą nuokrypį nuo civilizacijos normų“¹. Destruktyvios „anomalijos“ samprata, neįsitenkanti siaurame, vienalinijiniame Europos raidos vaizdinyje, buvo patekusi į Lietuvos prieškario bei sovietinių metų istoriografijas. Buvusią istoriografijos būklę 2005 m. profesorius Zigmantas Kiaupa *Kultūros baruose* apibūdino išreikšdamas viltį, jog dar tik „laukia dideli, visa apimantys, kompleksiniai Lietuvos bajorų tautos būklės XVIII a. pa- baigoje tyrimai“². Po penkerių metų minėtas leidinys, sakytume, tesėdamas pažadą, paskelbė išeivijos mąstytojo Felikso Juzevičiaus beletristinę ištarmę, kuri tebėra įtaigi ir XXI a. etnocentriniuose Lietuvos politinės minties istorijos svarstymuose (įvardijamuose kaip „nuo ūkininko iki politiko“³). Ištarmė atkartojama ir šių dienų kultūrinėje spaudoje⁴ bei reprezentatyvi kaip lig šiol dominuojančio santykio su XVIII a. Lietuva apibendrinimas, ne tik emocinés – literatūrinés nuostatos, bet ir intelektualinio, istoriosofinio požiūrio esencija:

Aštuonioliktasis amžius Lietuvai – tai ne Apšvietos amžius, tai ne tautinės filosofijos amžius, tai amžius istorinio saulėlydžio su šalta ir grasinančia sutema. Apšvieta Lietuvoje – tai Šiaurės Karas, maras, bajorų savivaliavimas bei Lietuvos likvidavimas. Aštuonioliktojo amžiaus Lietuva – tai, anot Sruogos Sapiegos, „šventų smutkelių raudanti giria“. Ji neturėjo šviesuolių, kurie kurtų tautines filosofijas ar rašytų istorijas. Joje tik siautė begalés bajorų su išparduotomis tautinėmis sąžinėmis. Jai beliko tik josios užguita liaudis ir Kristijonas Donelaitis. Pirmoji kūrė pasakas apie „varnų seimelius“ ir „vilko bajorystės dokumentus“, o antrasis hegzametru dainavo „būrišką nabagėlį“, kuri visi stumdo „šen ir ten nei kokį šunį nevertą“.⁵

Taigi darsyk apie „šunišką“ epochą ir bajorų „išparduotomis sąžinėmis“ siautėjimą. Šį kartą apie tai, kaip jie „kūrė tautines filosofijas“ – mat tema anaip tol nėra išsemta kunigo F. Juzevičiaus pareiškimu. Tema verta dėmesio, mat ieškant

1 Andrzej Walicki, *Naród, nacjonalizm, patriotyzm. Prace Wybrane*, t. I, Kraków: Universitas, 2009, p. 12. Plg. Marian Henryk Serejski, *Europa a rozbiory Polski*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.

2 Zigmantas Kiaupa, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas?, in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2, p. 74.

3 Justinas Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

4 Feliksas Juzevičius, Istorija ir mitai, in: *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6. Paskelbta ir *Lietuvos ryte*. Prieiga per internetą: <http://kultura.lrytas.lt/-/12774690221276616360-istorija-ir-mitai.htm> [žiūrėta 2015 12 18].

5 Idem, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, Putnam: Immaculata, 1970, p. 41.

dabartinių, jau XXI a. pirmosios pusės istoriosofinių tautinės tapatybės aiškinimų, verta pradėti nuo išeities taško, tariamos netvarkos ir sutemos (kažkodėl vadinamos Apšvieta), apie kurią F. Juzevičius, svarbiausia, ne tik jis, bet ir daugelis kitų, dar žymesnių Lietuvos istorikų bei filosofų, tarė tiek stiprių, įtaigių žodžių⁶.

Lietuvos Apšvietos bajorų filosofija (taip pat ir jų amžiaus „tautinė filosofija“), kitaip nei teigė cituotas autorius, vis dėlto egzistavo. Tai sunkiai paneigiamas faktas. Ji kėlė nepasitenkinimą, retorinę rūstybę konservatyviems amžininkams. Iš pradžių ji nepatiko Apšvietos permainių pabūgusiems kunigams, iš ambonų grūmojusiems perspėjimais, kad plinta mąstantys savo galva⁷. Tuščia jų – pats karalius tokiems, t. y. „išdrįsusiems mąstyti“, dar 1765 m. įsteigė medalį (su įrašu „Sapere auseum“) ir jį paskyrė kunigui Stanisławui Konarskiui. Vėliau nauja filosofija kone isteriją kėlė Maskvos papirkietims arba suvedžiotiems politikams, kurie, beje, visai įžvalgiai skelbė, jog liberalios 1791 m. reformos kyla iš „prakeiktų filosofinių maksimų, pašėlusių visuomenės ir valdžios priešų, nusispalvinusių patriotizmu, iš bjaurių lygybės, laisvės, žmogaus teisių konceptų, nuverčiant Altorių ir Valdžią“ (*z koncepta praw calowieka, z wywróceniem Oltarza i Rządu*), „išblaškant bajorų luomą“ (*wynieszeniem stanu szlacheckiego*)⁸.

Ši filosofines piktadarystes vardijanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinės konfederacijos, perėmusios Targovicos konfederatų reikalavimus, žossė numato, kad bajorų luomo šalinimas yra slogiausia „filosofinių maksimų“ pasekmė, gal net blogesnė už „Altoriaus ir Sosto“ vertimą. Greičiausiai pacituota retorika remta Rusijos propagandos ir ideologijos skoliniais („Altoriaus ir Valdžios sąjungos“ klišė būdinga ne Respublikoje, o kaimyninėje stačiatikių imperijoje), vis dėlto informatyvi, šį tą sakanti apie „Sutemų amžiaus“ filosofijos kryptį. Šviesus kunigas, garsus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės retorius Mykolas Pranciškus Karpavičius 1794 m. lietuviškame pamoksle atsikirto dėl tokio, jo galva, ydingo, „tironijos“ primesto tautinės filosofijos interpretavimo, pasiremdamas pamatinėmis Respublikos filosofemomis – „dorybėmis“ ir „gimtąja žeme“: „Akrutnykai ir tironys išmislija [...], jog mes išmislijam naujas provas ir cialę svietą norim sumaišyti ir apversti, ir delto mislija pražudyti cnatlyvą mūsų ir niekuo nekaltą žemę. Apšlovija [t. y. apšmeižia – D. V.] mus prieš cialę Europą.“⁹

6 „O kaipgi su moderniąja Lietuva? Kas buvo jos tėvai įkūrėjai? Kaip ji atsirado? [...] Ieškoti moderniosios Lietuvos šaknų Gedimino ar Vytauto epochoje – tai tas pats, kas numirėlio palaikuo-se ieškoti tvakančios širdies [...] Negana to, *ryžtuosi tvirtinti, kad moderniosios Lietuvos valstybės ir tautos šaknų neverta ieškoti net, pavyzdžiui, XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*“, Arvydas Šliogeris, *Lietuviškosios paraštės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 94.

7 Dalius Viliūnas, Libertinizmas ir atoveiksmis, in: *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 26–41.

8 Akt konfederacji Generalney wolney W. X. Litt., in: *Wypis z Ksiąg konfederacyjnych Wojewodztwa Wileńskiego*, 1792 junii 25, l. 1.

9 Mykolas Biržiška, *Rinktiniai mūsų senovės raštai. Medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesnio-siose mokyklose*, Kaunas, 1927, p. 104.

Tironų ir jų tarnų dar XVIII a. įvykdytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės filosofijos „apšlovijimas“, apšmeižimas, vis dėlto buvo rezultatyvus: iki šiol XVIII a. pabaigos „filosofinės maksimos“ interpretuojamos kaip sąžinę pardavusių bajorų siautėjimas. Dar viena priežastis neabejotinai lėmė stebinančią totalią Lietuvos laisvėjimo filosofijos užmarštį: didelę jos dalį sudarė esamos būklės kritika. Būtent tai savos visuomenės, valstybės, jos politikos ydų, senų ir nesenų blogybių bei klaidų visapusiškas iškėlimas, problemų išgryninimas, neretai pasiekiantis kandžios satyros lygmenį. XX a. publicistai ir net rimti istorikai (kaip Adolfas Šapoka), nežvelgdami XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos kritinius veikalus įkvėpusių ir juos siejusių filosofinių maksimų sistemos, jau nepajėgė suvokti tikrosios šių tekstų paskirties ir reikšmės. Iš Respublikoje įpusėto titaniško darbo – drąsios, niekieno necenzūruotos, neužsakytos kritikos ir savikritikos, pastangų objektyviai įvertinti situaciją tesiekiant sveikimo, atsinaujinimo ir naujos visuomenės bei valstybės kūrybos žingsnių, žvelgiant iš siauros istorinės perspektyvos, teliko satyra, demaskuojanti „bajorų siautimą“. Istorikai pajėgė įžvelgti tik satyrą, o ne ja siektus tikslus. Tai „tiesiog šiurpus vaizdas“¹⁰, – šiais žodžiais Respublikos atgimimo dokumentus įvardijo A. Šapoka.

Filosofija, kaip žinoma, turi daug maitinančių šaltinių – nuostabą, abejonę, netgi ribines egzistencines būsenas, tokias kaip kančia. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVIII a. filosofijos šaknys artimiausios pastarajam šaltiniui, jeigu sutiksime, kad kančia galima laikyti savos valstybės neišvengiamos katastrofos nuojautą ir nuovoką. Esminis sopulys, „egzistencinis rūpestis“, kamavęs Respubliką, buvo suvereniteto krizė. Valstybės saulėlydyje konceptualiai sprendusieji šią esminę problemą nusipelno įvardijami kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikos filosofai. „Konceptualumo“ ar „teorinės brandos“ lygmuo šiuo atveju ne toks svarbus: pasakymas „Lietuvos filosofai“ (kaip žinoma, pirmąsyk pavartotas Kristijono Donelaičio¹¹) mažiau griežtas, nei jį taikant, sakykime, vienalaikiams (t. y. XVIII amžiaus) prancūzų filosofams, enciklopedistams¹². Beraštis bajoras, nepabūgęs savo ranka padėti parašo (trijų kryželių) ant politinės reikšmės protesto,

10 *Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka, Kaunas, 1936, p. 399–400. Čia A. Šapoka pateikia itin atgrasų provincijos seimelio vaizdą: girtuoklystes, muštynes, savivalę, visišką netvarką ir korupciją. Šis vaizdas sukompiliuotas iš politikoje aktyviai dalyvavusių amžininkų (pirmiausia M. P. Karpio) publicistikos, skirtos seimelių institucijos reformai bei aukštinančios (o ne smerkiančios) šį parlamentarizmo instrumentą kaip vienintelį siekiamos realios demokratijos garantą.

11 *Žiemos rūpesčių* dalyje Lauro monologe įvardijami kvailai nešnekantys (t. y. kurie „taip glūpai nezaunija“) „Lietuviški kytri pilosopai“.

12 Dėl akademinio tikslumo pastebėtina, jog enciklopedistų gretose trumpam būta ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės veikėjo: Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Oginskis monumentalajai prancūzų Enciklopedijai parašė skyrelį (gana kilnios temos – *Arfa* (*Harpe*)), kuriame išsakė ir filosofinę idėją – tvirtinimą, kad žmonijos atradimai yra kolektyvinis visuomenės nuopelnas. Šioji mintis artima Denis Diderot nuomonei, teigusiam, kad žmonijos civilizacinė pažanga vyksta ne tik žymių individų, bet ir anoniminių kūrėjų dėka. Plg. Marian Skrzypek, *Filozofia Diderota*, Warszawa: IFiS PAN, 1996, p. 256–257.

ar valstietė, nutarusi pristatyti pintinę kiaušinių Vilniaus sukilėliams (apie tokius atvejus iškilmingai skelbė 1794 m. *Vilniaus tautinis laikraštis* (*Gazeta Narodowa Wileńska*¹³), be abejonės, savaip išreiškė filosofinę poziciją savo tėvynės ir valstybės atžvilgiu. Įstengusieji kritiškai vertinti savo valstybės (kaip integralios visumos) būklę ir siūlyti jai pozityvią gelbėjimosi alternatyvą neabejotinai užsiėmė filosofine veikla – šią progą suteikė dramatiškas, negincytinai ribinis istorijos periodas.

Apie „Kitą“ Apšvietą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė neturėjo savo Voltaire'o nei J.-J. Rousseau, vis dėlto ji neabejotinai turėjo viešų laikysenų pasirinkimo laisvę bei apčiuopiamą idėjų (bei ideologijų) gausą. Čia nespekuliuojant apie legendinį vadovėlinį „toposą“ – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės toleranciją pasitelktinas kuklus epizodas, citata, pritariant Czesławui Miłoszui, jog citatų panaudojimas, atsigrėžimas į pirmtakus nėra literatūrinės puošmenos inkrustacija, „tai yra atsigrėžimas į istorijos dimensiją, kuri yra labai esminga dabarties dalis“¹⁴. Seimo kalbų, publicistikos bei memuaristikos tyrimų metu išskirtos citatos bus pasitelkiamos visoje studijoje, antrinant Richardui Buterwickui, jog reikšmingų XVIII a. publicistikos tekstų analizė leidžia giliau įsiskverbti į epochos politinę (bei filosofinę) kultūrą nei, pavyzdžiui, postulatų, esančių seimelių instrukcijose, išvardijimas¹⁵.

O epizodas toks: europinei įžymybei Georgui Adamui Forsteriui, 1784 m. vykstančiam profesoriauti į Lietuvos vyriausiąją mokyklą, pakeliui pasitaikė proga pasišnekėti su Lietuvos didžiojuoju iždininku, karaliaus sūnėnu, jo bendravardžiu Stanislovu Poniatovskiu (*Stanisław Poniatowski*). Pastarasis, „labai palankiai nupiešęs lietuvius“, patikinęs, kad Vilnius yra „maloniausia Lenkijoje vieta“, o universitetas – pranašesnis už Krokuvos, keliauninką perspėjo, kad Lietuva, deja, yra nutolęs kraštas ir šviesi mintis ten skverbiasi lėtai. Galantišką perspėjimą nesivadovauti monarchistinės Europos lūkesčiais apibendrinantys kunigaikščio žodžiai: pažangią Apšvietos (pavartotas terminas „Aufklärung“) raidą šalyje žlugdo tai, kad šalyje „daug galvų, daug nuomonių“¹⁶. Ištarmė, atrodytų, nekalta, tačiau iš tiesų kupina intriguojančio paradoksavimo: juk „Aufklärung“ – tai būtent, pasak Imanuelio Kanto, drąsa vadovautis sava galva... Lietuvos didžiojo iždininko informacija yra iššūkis schematiškai suprastai istorijai.

13 *Gazeta Narodowa Wileńska: za rozkazem Najwyższej Rady*, red. Filip Nereusz Golański, 1794. 28 numeriai skelbiami svetainėje <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/328836?tab=1> [žiūrėta 2016 05 03].

14 *Podróżny świata. Rozmowy z Czesławem Miłoszem*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002, p. 303.

15 Richard Butterwick, *Finis Poloniae, finis Lituaniae, finis Reipublicae?*, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7, sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 109.

16 Cit. iš: Laimonas Briedis, *Vilnius. Savas ir svetimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2015, p. 71–72.

Apšvietos raidą Lietuvoje lengva visai sklandžiai nupasakoti kaip išsilavinusio valdovo vykdytą („nuleistą“, primestą) „projektą“, jį siejant su tokiais terminais kaip „reforma“, „protingumas“ (t. y. „racionalizacija“) bei su jais koreliuojančiu burtadžodžiu „pažanga“. Chrestomatiniu šio schematizmo pavyzdžiu galėtų būti citata: „[...] visas visuomenės viršūnes pavergė per šviečiamąją prancūzų literatūrą atėjęs racionalizmas. J.-J. Rousseau, Voltaire ir visi enciklopedistai pasidarė ne mažesniais dievaičiais kaip kur nors kitur.“¹⁷ Analogiškos įžvalgos kaip neproblemiškos dominuoja ir dabartinėje lietuvių istoriografijoje. Reikalą čia komplikuoja aplinkybė, kad Voltaire’as ir J.-J. Rousseau buvo nesutaikomi priešininkai, kad pirmasis Abiejų Tautų Respubliką šmeižė, o antrasis ją aukštino, kad vienas skelbė Isaaco Newtono gamtamokslio pergalę (šiuo požiūriu buvo „racionalistas“), kitas argumentavo, kad vadinamieji mokslai ir menai fatališkai iškreipė, išklaidino žmoniją iš tikrojo jos kelio (šiuo požiūriu buvo „racionalizmo“ oponentas). Filosofijos istorijos vadovėliuose sakoma, kad J.-J. Rousseau koncepcijos griovė Apšvietą iš pagrindų, buvo savotiškas epochos mentaliteto antipodas. Pasakymas, kad šalyje sklido šio mąstytojo (pats jis kategoriškai atsisakė būti vadinamas ir filosofu, ir švietėju, ir enciklopedistu) idėjos, yra iš esmės tolygus teiginiui, kad Apšvietą Lietuvoje pasibaigė, kad sklido idėjos, kurios steigė ir kūrė visai kitą, o ne aptariamąją epochą. Mažų mažiausiai įžvelgtina, jog Apšvietą, jeigu jau nurodoma jos idėjiniai autoritetai – labai skirtingi, nesutaikomi teoretikai, – buvo labai nevienoda, joje grūmėsi kelios alternatyvos. Mažiausiai dvi Apšvietos alternatyvas seniai įžvelgia Lenkijos istoriografija, kuria noriai naudojasi (tik ne šiuo atveju) ir lituanistika. Lenkų politinės minties istorijos tyrinėjimuose jau kelis dešimtmečius funkcionuoja dviejų Apšvietos fazių („imitacinės“ – elitarinės ir „autentiškos“ – demokratinės) koncepcija. Elitinė ir monarchistinė Apšvietą priešpriešinama „apšviestajam sarmatizmui“ arba „apšviestajam respublikonizmui“¹⁸; literatūros, meno procesų tyrimuose Apšvietos klasicizmas – sentimentalizmui, turėjusiam savą vidinę logiką. Maždaug nuo 1783 m. sentimentalizmas skleistas Pulavų dvare netgi kaip sąmoninga ir labai sėkminga ideologinė

17 Adolfas Šapoka, *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 67.

18 Wojciech Szczygielski, Przelomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w., in: *Acta Universitatis Lodziansis, Pholia Historica*, 1985, t. 22; Jacek Staszewski, Sarmatyzm a oświecenie (uwagi historyka), in: *Kultura literacka połowy XVIII w. w Polsce. Studia i szkice*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław: „Wiedza o Kulturze“, 1992; Idem, O apogeeach kultury sarmackiej i periodyzacji XVIII stulecia, in: *Między barokiem i oświeceniem. Apogeeum sarmatyzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. Krystyna Stasiewicz, Stanisław Achremczyk, Olsztyn, 1997; Stanisław Roszak, *Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII wieku: między kulturą sarmatyzmu i oświecenia*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997, p. 21–25; Idem, Wokół sporów o przelom oświeceniowy w czasach saskich, in: *Polska Saksonia w czasach Unii (1697–1763)*; Teresa Kostkiewiczowa, *Z oddali i z bliska. Studia o wieku Oświecenia*, Warszawa: Neriton, 2010.

opozicija kosmopolitinei karaliaus kryptčiai ir Varšuvos stiliui; sentimentalizmo plėtra negalėjo aplenkti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, juolab Edukacinė komisija žymiausiojo Abiejų Tautų Respublikos sentimentalisto Franciszeko Karpińskiego programinį veikalą *Apie iškalbą (O wymowie w prozie albo wierszu)* 1782 m. rekomendavo kaip retorikos vadovėlį visoms krašto mokykloms. Tačiau Lietuvoje autoritetingi tyrinėtojai XVIII a. antrojoje pusėje išvelgia dominuojant tik „karaliaus stiliaus“ (*Stylu królewskiego*) perdirbinį – klasicizmą¹⁹. Apšviestojo sarmatizmo ideologijai (čia proga ir lituanistikos naujadarui – „apšviestasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palemonizmas“) vis dėlto skirtas atskiras tyrinėjimas – Darius Kuolio studija²⁰. Autorius įvardija racionalistines Apšvietos paradigmas – kriticizmą (laisvamanybę) ir vertybių ansamblį (mokslo, patyrimo, pažangos). Alternatyva racionalizmui²¹ – sentimentalizmo estetikos ir pasaulėžiūros (širdies balso, jausmų pasaulio, intuicijos, rustikalinių vertybių) paradigma studijoje specialiai neišskiriama, tačiau atpažįstama respublikoniškų pilietinių ir politinių idealų deskripcijose.

Čia tik iškeltinas postulatą (kuris bus skleidžiamas), kad sentimentalizmo pasaulėjauta itin sėkmingai koreliavo su J.-J. Rousseau filosofijos recepcija: tarp pirmosios ir antrosios egzistavo abipusiai priešastiniai ryšiai. Postuluotina, jog rusozizmas ir sentimentalizmas Lietuvoje bei Lenkijoje atliko istorinę misiją, nebuvo literatūrinė inkrustacija. Svarstyta apie išsistigusią ideologijos–estetikos–pasaulėžiūros formaciją, kuri legitimizavo ir teoriškai grindė reformų („pažangos“) jungtį su „nepriklausomybės“ devizu (iškeltu Baro konfederacijos) bei „protėvių tradicijos“, „savasties“ („pirminių tautos įstatymų“) grąžinimo, „tautinio charakterio“, „tautinės dvasios“ idėjomis. Šioje studijoje keliamas tikslas paanalizuoti sąsajas tarp šios „Kitos“, neracionalistinės, nemonarchistinės Apšvietos (tyrinėtojų Lietuvoje nepakankamai atskleistos), respublikonizmo, sentimentalizmo, rusozizmo (teigtina, jog šiedu terminai, kalbant apie XVIII a. paskutinius Abiejų Tautų Respublikos dešimtmečius, persidengia) ir bajoriškojo „nacionalizmo“ filosofijos.

19 Andrzej Rachuba, Jūratė Kiaupienė, Zigmantas Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłos polsko litewski*, Warszawa: DiG, 2009, p. 127.

20 Darius Kuolis, *Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulelydžio patirtis*, in: *Senoji Lietuvių literatūra*, 24 knyga, 2007, p. 163–260.

21 Racionalizmo terminas čia vartojamas ne epistemologine (pažinimo teorijos krypties), bet platesne, pasaulėžiūros, skeptiškai vertinančios atgamtinius, iracionalius būties ir žmogaus egzistencijos veiksnius, prasme. Epistemologiniam racionalizmui (René Descartes'o, Barucho de Spinozos) yra priešingas empirizmas ir kraštutinė pastarojo atmaina – sensualizmas (Johno Locke'o, Étienne Bonnot Condillaco). Racionalistinė Apšvieta plačiąja prasme buvo empiristinė (sensualistinė) – pažinimo fundamentu ir šaltiniu laikanti patyrimą (pojūčius, jusles). Sensualizmas ir sentimentalizmas – nepainiotinos sąvokos: pirmoji yra empiristinės pažinimo teorijos, antroji – žymiai platesnė, pasaulėjautos, estetikos sąvoka. Jei racionalistinė Apšvieta (plačiąja prasme) buvo empiristinė, tai „Kita“, sentimentalistinė, Apšvieta – labiau intuicionistinė, „irracionali“, operuojanti empatijos, širdžių ryšio, jutimo širdimi ir analogiškais terminais, kuriuos perėmė, išgrynino ir praturtino XIX a. romantizmo epocha.

Kam iš tiesų priklausė ideologinė iniciatyva: karaliui („vienasmeniui“ luomui, todėl *apriori* priverstam sudarinėti sąjungas su politinėmis grupuotėmis) ar respublikoniškajam sparnui („apšviestajam elitui“ ir vidutinijai bajorijai)? Apšvieta kaip „Proto karalijos“ siekinys neabejotinai buvo karaliaus domenas. Šios „karalijos“ srityje nuveikta neginčijamai daug²². Pats Stanislovas Augustas deklaratyviai gerbė „Filosofijos amžiaus“ protus, melancholiškai dūsavo, kad J. J. Rousseau jį patį, Lenkijos karalių, laikė blogiu valstybei, o šio „Ženevos piliiečio“ *Pastabas Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai* mandagiai vadino „geriausiu jo skaitytu politiniu romanu“ (drastiška idėja Abiejų Tautų Respublikos karalių nukirsdinti *Pastabų* spaudinyje buvo kupiūruota).

Paties karaliaus filosofiją atspindi Varšuvos dvaro aplinkos laikraštyje *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne* 1772 m. išspausdintas *Jo didenybės Prūsijos karaliaus eilėraštinis Voltaire'ui*. Esminė jo idėja – Voltaire'as gali vadovautis dorybės idealu, perimtu „iš Platono modelio“, bei juo mėgautis, tačiau karaliui šis modelis netinka. Karalius turįs „karališkai mąstyti ir mirti“, atremdamas visas pasaulio audras²³. Voltaire'as, kaip žinoma, nebuvo Platono sekėjas; tyrinėtojai įžvelgia J.-J. Rousseau, o ne Voltaire'o platonizmą. Prūsijos monarchas (įkandin ir Abiejų Tautų Respublikos karaliaus aplinkos laikraštis) išreiškė apibendrintą požiūrį į filosofiją bei jos idealus: filosofai, kaip ir apskritai visuomenės individai, – tai naivūs, kartais išdykę vaikai, reikalingi tėviškos globos; monarchas turįs aukštesnio rango filosofiją: turįs teisę ir pareigą nepaisyti visuomenės ar individų (filosofų) preferencijų. Monarchas, piliiečiams esant nesubrendėliams, geriau išmanąs realias valstybei (individas joje nesvarbus) gresiančias vėtras, audras ir jų pašalinimo būdus. Monarchistinė rusoizmo kritika jau visai akivaizdi prakalboje, sakytoje mokslo metų atidarymo iškilmėse Telšiuose 1797 m. (taigi absoliutizmo ideologija sėkmingai pragyveno Abiejų Tautų Respublikos žlugimą ir harmoningai įsijungė į svetimos valdžios diskursą): „Mokslas, kurio vienintelis tikslas padaryti žmogų ir tautas laimingas, viską savo taurumu pranoksta. [...] Bet atsiranda tokių, kurie prieš mokslą sukyla, kaltindami jį, kad jis gadina papročius, naikina senąsias dorybes [...], kad mokslo apšviestas protas esantis pražūtinga (*fatalny*) žmogui dovana; teigia, kad nuo to laiko, kai vėl atsirado šviesių žmonių, nebegalima rasti gerų žmonių. – O žmonių sielos, nesuprantančios ir nežinančios pagarbos mokslui!“ Toliau Telšių mokytojas piešia savo epochos šviesaus žmogaus idealą: „Jo veiklos akstinas bus ne akla aistra

22. Pirmojo padalijimo tragedijai dar pavyko „švelninti“ (jeigu taip galima pasakyti) steigiant jau visiškai šiuolaikišką instituciją – Edukacinę komisiją. Vis dėlto pasiekta riba, už kurios nebeįstengė toliau žengti Abiejų Tautų Respublikos Apšviestos „pažanga“ svetimų valstybių (pirmiausia, kaip žinoma – Rusijos) garantijų ir protekcijų sistemoje.

23 „[...] Mniej moj stan słodycz tężycia odbiera / i żyć inaczej każe od Woltera. / Już widzę z dala, jak się niebo chmurzy, / grom się ożywa, wody wicher burzy. / Trzeba czym prędzej nawalność odpierać, / a po krolewsku myśleć i umierać“, Fryderyk II: Wiersz Króla JMci Pruskiego do Woltera, in: *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, 1772, t. 5, d. 2, p. 221–224.

ar asmeninė nauda, o apšviestojo Proto atgarsis, liepiantis klausyti kiekvienos aukštesnės valdžios ir atsižvelgti į didžiulio kūno, kurį vadiname tauta ir kurio jis tėra mažutis narys, poreikius.“²⁴

„Protas, klausantis valdžios“ ir tauta kaip „didžiulis kūnas“ (o ne savo valią turinti laisvų individų asamblėja) sudarė pagrindinės Abiejų Tautų Respublikos monarchizmo „filosofinės“ krypties – fiziokratizmo atramą.

Apšviestojo karaliaus fiziokratizmas ir jo oponentai

Fiziokratizmas, nuo Edukacinės komisijos laikų dėstomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštojoje ir visose oficialiose žemesnio lygio mokyklose kaip „prigimtinė teisė“, užkariavo filosofijos griežtąją prasmę disciplinų vietą – ji ilgam tapo išbraukta iš dėstomųjų dalykų sąrašo, motyvuojant, kad esanti „negyvenimiška“, pasenusi. Būtent monarchistiniame fiziokratizme įsikūnijo pagrindiniai racionalistinės Apšvietos žodžiai „talismanai“ (rašyti didžiąja raide): „Protas“, „Prigimtis“, „Pažanga“. Kai kur suartėdami, rusoizmas ir fiziokratizmas sudarė gana esmingą priešybę. Pagrindinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės fiziokratų Jeronimą Stroinovskį (*Hieronim Stroynowski*) sugretinus su J.-J. Rousseau (gretinimui pagrindą sudaro tai, kad abu autoriai siūlė naujus Abiejų Tautų Respublikos organizavimo modelius), skirtumai akivaizdūs. J.-J. Rousseau perėjimo iš prigimtinės būklės į pilietinę padarinys – instinktą pakeičia teisingumas, o jo veiksmai įgyja dorovinį pobūdį. „Prigimtinę“ laisvę riboja fizinė individo jėga, pilietinę laisvę – bendroji valia²⁵. Fiziokratinis perėjimas iš prigimtinės būklės į pilietinę reiškia nuosavybės saugumo užtikrinimą ir rinkliavą bendriems ūkiniams reikalams. Tai iš esmės fizinės jėgos stiprinimo judesys. Fiziokratų ir rusoistų „aukščiausioji valdžia“ skiriasi: J. Stroinovskui „valdžios“ tikslas – „sėkmingai patenkinti visuotinius poreikius“, siekiant laimės, o J.-J. Rousseau „vyriausybė“ yra suvereno tarnas, pastarojo uždavinys – kiekvieno individo laisvė, buvimas laisvu, kuris visiškai netaptus, kartais net priešingas poreikių patenkinimu pagrįstai laimei.

Kad tarp J.-J. Rousseau šalininkų „seimokratų“ respublikonų, gynusių parlamentinės demokratijos idealus, ir karaliaus bendražygių vyko įtemptas intelektualinis ginčas, rodytų vos kelių datų sugretinimas: J.-J. Rousseau draugui ir inspiratoriui Mykolui Vielhorskiui (*Michał Wielhorski*) 1775 m. paskelbus veikalą *Apie senojo valdymo atgaivinimą [...]*, kuris teikė alternatyvią monarchistinei reformų viziją, grįstą respublikonišku istorijos aiškinimu, karaliaus šalininkai sureagavo *Tautinės istorijos* parašymo projektu: jis patikėtas Adomui Naruševičiui – tais pačiais

24 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 2-DC, b. 102, l. 90–92. Cit. iš: Meilė Lukšienė, *Prie tautos kultūros pamatų*, sudarė Austėja Ikamaitė, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014, p. 437.

25 Žanas Žakas Ruso, *Rinktiniai raštai*, iš prancūzų kalbos vertė Laurynas Algimantas Skūpas, Vilnius: Mintis, 1979, p. 152–153.

1775 metais. J.-J. Rousseau *Pastabos* paskelbtos 1782 m. (prancūzų kalba), o Abiejų Tautų Respublikos fiziokratizmo biblija – J. Stroinovskio *Prigimtinės teisės mokslas* išėjo 1785 m. Respublikonai darė savo – Mauricijaus Pranciškaus Karpio 1789 m. paskelbtas J.-J. Rousseau *Pastabų* lenkiškas vertimas²⁶, kitais metais – rusoisto Adomo Lauryno Ževusio (*Adam Wawrzyniec Rzewuski*) *Mintys apie respublikoniškos valdžios formą* („žymiausia senosios bajorijos politinės minties sintezė“²⁷). Tai daugiau nei hipotezė, jog oficialiai dominuojančią „apšviestojo monarcho“ ideologiją ir fiziokratinį „prigimtinės teisės“ mokymą nepaliaujamai spaudė J.-J. Rousseau sekėjai, teikdami alternatyvią valstybės gydymo filosofiją.

Filosofijos istoriko Stepono Tunaičio įžvalga, kad Lietuvoje „skeistasi rusozizmo kaip atgaivingos idėjinės pakaitos, šiek tiek sutrikdžiusios tą monotoniją, į kurią brandųjį [Apšvietos] tarpsnį įstūmė fiziokratizmas“²⁸, yra pernelyg atsargi: „monotonijos“ būta mažiau. Rusozizmo ir fiziokratizmo distinkcija metodologiniu požiūriu yra perspektyvi, atspindinti pačios Apšvietos epochos ideologijos struktūrinį nevienalytiškumą, mažų mažiausiai jos skilimą į realistinę (empiristinę), šviečiamąją racionalistinę, natūralistinę tėkmę ir jai priešingą (intuityvizmo, platonizuojančio idealizmo, neostoicizmo). S. Tunaitis fiziokratizmo ir rusozizmo dichotomiją konstatavo patyrinėjęs M. P. Karpio politinės minties orientaciją. Filosofijos tyrinėtojo nuopelnas įvedant šį asmenį į Lietuvos istoriografiją yra nenuginčytinas, atveriantis tolimesnių tyrimo žingsnių perspektyvą. Juos žengiant konstatuotini dalykai, turintys pagrindžiamų hipotezių statusą. Mauricijus Pranciškus Karpis – šiuo metu iškiliausias žinomas „Kitos“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos, „antrosios“, „neimitacinės“ jos fazės veikėjas, politikas, vertėjas ir filosofas, pelnęs Žemaitijos seniūnijos mandatą į Didįjį seimą, atstovaujantis tik XVIII a. pabaigoje žodį tarusiai naujai (bei esmingai) politinei jėgai – provincijos vidutinajai bajorijai, iškilusiai jau ne senosios klientelės, protekcijų sistemos pagrindu. Šio asmens nuosekli pilietinė ir patriotinė laikysena, filosofškai funduota politinė publicistika bei Seimo kalbos jį leidžia laikyti reprezentatyviu lemtingos epochos Lietuvoje įkūnytoju. Tad tolimesniuose svarstymuose tikslinga remtis nuorodomis į paties M. P. Karpio ir jo verstuosius J.-J. Rousseau tekstus, čia dar nurodant detales, nesančias S. Tunaičio studijoje. Pats M. P. Karpis, be J.-J. Rousseau, vertė sentimentalistinius romanus (rusoistinės krypties), romantiškas moralizuojančias apysakas: jos buvo svarbus alternatyvios minties ir estetinės kultūros kanalas

26 Idem, *Uwagi nad rzędem polskim [...]*. M. P. Karpio vertimo prieigos per internetą: <http://www.stare-druki.ihuw.pl/stWeb/thumbnails/531/1/>; <https://polona.pl/item/11812297/4/> [žiūrėta 2016 05 09].

27 Marian Szykowski, *Mysł Jana Jakuba Rousseau w Polsce XVIII*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1913, p. 157.

28 Steponas Tunaitis, *Mauricijaus Pranciškaus Karpio rusoistinė orientacija. Apšvietos epochos politinės ir socialinės filosofijos metmenys*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2004, p. 62.

(veiksmingesnis už sausus *Prigimtinės teisės* punktus). Nauji tyrinėjimai²⁹ rodytų, kad XVIII a. pabaigoje Karpių giminė sudarė ištisą rusoistų klaną – Mauricijaus Pranciškaus brolis Felicijonas jau buvo pradėjęs versti J.-J. Rousseau *Emilį, arba apie auklėjimą* – monumentalų pedagoginį filosofo veikalą. J.-J. Rousseau sekėjas buvo M. P. Karpio pusbrolis Benediktas, filantropas ir politikas, o pastarojo sūnus Ignotas rusoizmo filosofiją įgyvendino praktiškai – testamentu išlaisvindamas savo valstiečius iš baudžiatvės (7000 žmonių); įspūdingomis laisvinimo akcijomis užsiėmė su Karpiais besigiminiuojanti Nagurskių giminė. Apibendrinus abiejų giminių veiklos faktus, ryškėja koordinuotos kultūrinės programos kontūrai, sugretintini nebent su Žemaitijos XIX a. pirmosios pusės bajoriškuoju lituanistiniu sąjūdžiu. Felicijonas Karpis kūrė (vertė ir pats rašė) epinio masto ūkininkystės tobulinimo enciklopediją – išlikę daugiau kaip tūkstantis puslapių visiems žemdirbystės aspektams skirtų jo raštų³⁰ (pradedant valstiečiams skirtų dviaukščių namelių projektavimu, baigiant bulvių auginimu bei įvairiausių jų panaudojimu). Karpių sentimentalistinio rustikalizmo apimtys toli pranoko dykinėjančios kaimo „šlėktos“ (antai kiek vėlesnių žemaičių Dionizo Poškos, Antano Klemento ir kt.) *dolce far niente* (saldųjį nieko neveikimą) – „pypkiavimą“ bukolinėje Arkadijos butaforijoje, nesiimant konkreto darbo. Mauricijus Pranciškus „kaimo filosofiją“ grindė teoriškai – parašė pirmąjį Lietuvoje preromantizmo filosofijos manifestą³¹, imperatyviai kreipiantį į autentiškos būties paiešką („sugrįžimą į kaimą“), atsisakant, jo žodžiais, „apakusios“ miestų civilizacijos ir ydingos „pirkliškos dvasios“, t. y. atmetant kapitalistinę Vakarų pasaulio raidos perspektyvą. Žemaitijos filosofas M. P. Karpis visą Europą regėjo patekusią į „ydingą savo esybės būtį, į kurią ją skambūs, tačiau klaidinantys [...] žodžiai, o iš tiesų ambicija, perteklius, ištižimas ir valdančiųjų tironija atvedė“³².

Felicijono Karpio ūkio dokumentuose pažymėtos ir tam tikras paslaugas dvarui suteikusių valstiečių pavardės. Pavyzdžiui, nurodomi Bauczenas, Grygas, Gustas, Patelenis, Pukas, Stankunas, Malykonis, Plauszynis, Dydziunas, Morkunas, Kreywis, Jurgis ir pan.³³ Panašu, kad Žemaičių ūkininkystės heraklis nevertino šiandien istorikų sureikšminamų Hugo Kołłątajaus pamąstymų apie polonizacijos nau-

29 Dalius Viliūnas, Vygasdas Aleksandravičius, *Jeanas-Jacques Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas (šaltinių ir tyrinėjimų leidinys rengiamas spaudai, jame numatoma J.-J. Rousseau *Pastabų* lietuviško vertimo publikacija).

30 Žr. VUB RS, f. 8 (Karpių fondas).

31 *Do Jasnje Wielmoznego JMCI Pana Ignacego Krzuckiego, posła woiewodztwa Wołyńskiego na Sejm Związkowy i Konstytucyjny*. Tai tariama dedikacija bičiuliui, iš tiesų sudaranti gerai paslėptą filosofinio pobūdžio traktatą: ji išspausdinta kaip M. P. Karpio verstos rusoisto Séguiero de Saint-Brissona apysakos (*Aryst, albo powaby poćciwości*, Warszawa, 1792) pratarmė (p. I–XXXVII).

32 M. F. K. [Maurycy Franciszek Karp], *Z Rykijewa na Żmudzi d. 29 listopada 1789*. Spaudinys be paginacijos.

33 VUB RS, f. 8, b. 2539, l. 129–132.

dą. Kiek brolių Karpių galvoje buvo promilių „polonus“, o kiek „lithuanus“ (ne vieno istoriko akyse būtent ši detalė sudaro Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo tradicijos esenciją) – neįmanoma pasakyti, o ir neverta: juk ši garsioji distinkcija dar nebuvo istorijos dramos bent kiek reikšmingesnis veikėjas. Kokių tikslų bebūtų siekę „švelniosios“ Abiejų Tautų Respublikos revoliucijos politikos bei sociokultūrinių inovacijų pirmeiviai: visuotinės moralės, teisės viršenybės ar didesnės Respublikos galios (ūkinės, karinės ir kt.), lietuvių kalbos klausimas dar nebuvo įrašytas į dienotvarkę: jai kilusios sąmoningo naikinimo grėsmės smarkiai išpūstos ir dirbtinai sureikšmintos³⁴. Pastebėtina kiek įdomesnė, visai simboliška XVIII a. detalė: valstybiniuose dokumentuose (1794 m. sukilimo Lietuvių Tautos Aukščiausiosios Tarybos aplinkraščiuose) Lietuvos valstiečių kalba maloniai „paduoda ranką“ ir Karpiams (tarp kitų aukščiausių pareigūnų), juos „lietuvina“: „Benediktas Karpis“, „Maurycius Fran: Karpis“³⁵.

Lietuvių kalbos vartojimas konstitucinės valstybės kūrimosi epicentre, pilietiniuose ir patriotiniuose XVIII a. antrosios pusės kontekstuose – jau gvildenta

1. Mauricijus Pranciškus Karpis (1749–1817) – Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinys į Ketverių metų seimą (1790–1792 kadencijai), Jeano-Jacques'o Rousseau *Pastabų Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai* vertėjas į lenkų kalbą (1789), respublikonas publicistas, satyrikas, laisvamanis, Lietuvos preromantizmo filosofas. Lietuvos nacionalinis muziejus. Fotografijos autorius Gintas Beržinskas.

34 Antai Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas žymiam kolektyviniame leidinyje *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva* (Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 310) teikia svarbią, t. y. samprotavimų grandinėje reikšmingą, tezę, kad „dar XVIII amžiaus pabaigoje atsirado ir sąlyginai modernaus lenkiško nacionalumo ideologija, kuri tautą suprato kaip visus visuomenės sluoksnius, t. y. ir liaudį, apimančią bendriją. Jos tikslas – paversti Abiejų Tautų Respubliką daugiau ar mažiau etnolingvistiškai homogeniška valstybe“: cituojama Hugo Koflatajaus nuostata naikinti neslaviškas Respublikos kalbas. Citata grįsta Meilės Lukšienės veikalo nuoroda; autorė taip pat tiesiogiai nenurodo paties šaltinio, remiasi antriniu. Taip susidaro prielaidos mitams: cituojamas veikalas *Stan oświecenia [...] pirmąsyk paskelbtas tik 1841 m. Poznanyje* (kaip knygyt serijos *Obraz Polaków i Polski w XVIII* 11 tomas). Taigi XVIII a. šis dar rankraštinis „polonizacijos“ ir „homogenizacijos“ manifestas tikrai negalėjo būti įtakingas.

35 Nug Wiresnibes Didelos Kunegaykstsztistes Letuwos, Nr. 12, žr. Juozas Tumelis, *Tado Kosciuskos sukilimo (1794) lietuviškieji raštai*, Vilnius: Žara, 1997, p. 15–17. Lietuviškųjų 1794 m. tekstų elektroninis išteklius: <http://lietuvas.istorija.net/lituanistica/1794-05-15.htm> [žiūrėta 2016 01 25].

tema³⁶, tačiau dėl interpretacinių priemonių stygiaus anaip tol neišsemta. Temos visapusiškai nenušviečia aplinkybės, jog smulkieji ir net vidutinieji bajorai nebuvo pamišę gimtosios kalbos, bei faktas, kad jie XVIII a. pabaigoje gavo progą aktyviau pilietiškai viešai pasireikšti, vykstant socialinės emancipacijos procesams, vidutiniškai provincijos bajorijai įgaunant savarankišką balsą, kita vertus, kritinei valstybės situacijai provokuojant patriotinį atoliepi.

Žemaitijos žemvaldžių Karpių „familija“ XVIII a. paskutiniais dešimtmečiais buvo indiferentiška etnokultūrai; manytina, jog ją traktavo lygiai taip, kaip ir patys valstiečiai – kaip savaiminę suprantamybę, rutininę *status quo*, kuriai negresia jokios socialinių ar politinių kataklizmų deformacijos. Pats J.-J. Rousseau Abiejų Tautų Respublikos reformai skirtose *Pastabose* tautinei kalbai (kitaip nei keliais dešimtmečiais vėlesni vokiečių sentimentalistai, audrininkai, preromantikai) neteikė išskirtinės reikšmės, dėmesį telkdamas į emocijas uždegančius simbolius, ženklus, galinčius efektyviai veikti kolektyvinės sąmonės lygmenį, žadinti visuomenės vaizduotę ir atlikti ugdomąją, auklėjamąją misiją, išskleidžiant, jo manymu, tikrąją tautos prigimtį.

Sinkretinės retorinės kultūros ir „barokinio teatro“ šimtmečiais universalios europinės metaforos bei emblemos kolektyvinę vaizduotę struktūravo pagal nekintamą dievišką pasaulio gradaciją, vadinamąją *Scala Naturae*, įreminančią ir sustingdančią visus realius ir galimus mąstyti objektus jiems *apriori* skirtose vietose bei vaidmenyse – nuo arkangelų ir karalių iki šliužų ir mineralų. Antropomorfinio valstybės kūno žemesniesiems nariams žodžio teisė nenumatyta (pagal prigimtį neturintiems liežuvių) – jie nebylūs aktoriai, net kvočiami ir kankinami. „Klasikinė“ racionalioji Apšvieta, griovusi senus pasaulius ir atradusi naujus, nors Lietuvos valstiečius traktavo kaip auklėjimo, t. y. civilizavimo objektą, būdama racionalistiškai unifikuojanti, universali bei kosmopolitinė, panašiai ignoravo individualų jų balsą bei „savijautą“ – pastarieji jai egzistavo veikiau kaip mokslinio tyrimo ar gydymo (kaip *plica polonica*) objektas. Pavyzdžiui, I. Kantas, grindęs nelygstamą žmogaus vertę, asmenį kaip tikslą savaime, lietuvių tautą traktavo instrumentiškai. „Bet ir nežiūrint naudos, kurią valstybei gali duoti tautos su tokiu charakteriu parama, nereikia menkinti ir viso to, ką gali duoti mokslams, ypač senajai tautų kilnojimosi istorijai.“ Ginčytina, ar ši scientistinė požiūrį didysis vokiečių mąstytojas praplėtė preromantine tautos savitumo kaip jos savimonės objekto samprata: „Svarbu pasiekti, kad tokia gryna kalba ilgainiui taptų plačiai vartojama: tuo būdu kalba labiau atitiktų tautos savitumą ir pačios tautos supratimas pasidarytų aiškesnis.“³⁷ Terminas „supratimas“ (*der Begriff*) rodo,

36 „Valstybinis ir tautinis LDK patriotizmas Baro konfederacijos metais reikštas ir lietuvių kalba.

Lietuviškose ir lenkiškose eilėse vartota ta pati herojaus gyvenimo aukos tėvynei ir Dievui bendroji vieta“, Darius Kuolys, Apie laisvę, karą ir dainas, in: *Literatūra*, 2009, Nr. 51 (1), p. 77.

37 Imanuelis Kantas, Draugo prierašas, vertė Kristina Rickevičiūtė, in: *Problemos*, 1968, Nr. 1, p. 64.

kad I. Kantas lietuvių būdą laiko pirmiausia potencialios mokslinės analizės ir aiškinimo, o ne moralės bei socialinės sferos vertybe. Vargu ar I. Kanto požiūris traktuotinas šiuolaikiškai, esą sveika ir klestinti, t. y. savo savitumą, moralines normas, papročius ir kalbą išsaugojusi, tautinė mažuma bus naudingesnė valstybei (numatant, kad ji pozityviai įsijungs į Prūsijos pilietinį gyvenimą) nei šias savasties kondicijas praradusi.

Bet Apšvieta – tai epocha, kurioje, kaip sakė Lietuvos rūmų išdininkas Stanislovas Poniatovskis, daug nuomonių: Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. pabaigoje vis labiau įsitvirtino ir tapo vyraujantis požiūris, kad esmingiausioji, geriausioji tautos dalis yra būtent valstiečiai. Sentimentalistinė publicistika ir rustikalizmo veikiami kūrybos žanrai (idilės, odės) XVIII a. antrojoje pusėje jau kone unisonu giedojo, kad valstiečiai sudaro tautos ir valstybės galios pagrindinį šaltinį. Deklaratyviai ši samprata tapo įtvirtinta ir Konstitucijoje. Vis dėlto už valstiečius Apšvietos epochoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje viešai kalbėjo riterių luomas; tik XIX a. prabilo Mikalojus Akelaitis, iš tiesų jau valstietis, „Chlopo iš Marijampolės pavieto“ balsu. XVIII a. toks balsas (neskaičiuojant unikalių lietuviškos pilietinės proginės poezijos atvejų) dar nesurastas: Kristijonas Donelaitis pats nebuvo būras, o jeigu juo ir laikytinas, jo kalbėjimas visuomenę spausdintu žodžiu pasiekė XIX amžiuje. Tautosakinis siužetas apie pono paliepimu obelyje kukuojančius valstiečius yra įtikinamesnis už Paulavos respublikos valstiečių žosmę, atsisveikinant su geruoju jų patronu Povilu Ksaveru Bžostovskiu: „Apie Tave proanūkiams mūsų pasakysime, kad gyvenai žmonėms ir buvai vertas Žmonijos Bičiulio vardo.“³⁸ Pastebėtina, šis vardas buvo taikomas pirmiausia markizui Victorui Riqueti de Mirabeau pagal jo 1756 m. kūrinių *L'Ami des hommes*.

Bajorai už valstiečius dejavo ir skundėsi, už juos projektavo laisvėjimo žingsnius; Mažojoje Lietuvoje už būrus ašarojo pastorius K. Donelaitis. Šį visiems Lietuvos regionams būdingą faktą patvirtina ir M. P. Karpio žodžiai apie baudžiauninkų diskursą: „Ką aš kalbu: dejuoja! Kurios [t. y. baudžiaivos – D. V.] taip suriesti ir sutrinti, kad net dejuoti, nesakyčiau, nedrįsta, – beveik jau nemoka.“³⁹

38 *Pawłów od roku 1767 do roku 1795 od iednego domowego przyjaciela opisany*, w Wilnie i Warszawie u Józefa Zawadzkiego, 1811. P. K. Bžostovskio valstiečių atsisveikinimas remia dalies mokslininkų (Emanuelio Rostworowskio ir kt.) argumentus, kad garsioji Paulavos respublika buvo, bent jau jos organizatoriaus galvoje, imitacinio, parodomąjo pobūdžio darinys.

39 M. F. K. P. Ź. [Maurycy Franciszek Karp], *Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczęstek w prawodawstwie? albo raczej, czyli przeto ta konstytucja jest najgorszą i potworną, iż chłopi rolnicy nie są do prawodawstwa przypuszczeni? a w przypadku nieuchronnej potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczej tego zaszczytu udzielić, chłopom wieśniakom czy kupcom mieszczanom, pod ogólnym imieniem gminu u nas zajętym?* Vienas svarbiausių M. P. Karpio tekstų, parašytas tarp 1790 m. lapkričio ir 1791 m. balandžio mėn. (išleista Varšuvoje antroje 1791 m. pusėje), in: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 1, opracowali Janusz Woliński, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1955, p. 547. Rinktinėje pateikiama kūrinio santrumpa, kuri taikytina veikalui *Pytanie i odpowiedz / Klausimas ir atsakymas*.

Bajorai, prisimenant F. Jucevičių, net tik „būrišką nabagėlį“, visi stumdė „šen ir ten nei kokį šunį nevertą“, bet ir už jį patį įspūdingai skundėsi ir kaltino; jeigu J.-J. Rousseau Abiejų Tautų Respublikos baudžiamą vadino tiesiog „despotizmu“, aptariamą žemaičių politikas ir kaimo filosofas M. P. Karpis ją įvardijo stipriau – kaip „fantastinį despotizmą“⁴⁰. Ketverių metų seimo publicistai, atrodo, tiesiog rungtyniavo, kas originalesniu būdu supeiks baudžiamą ir užjaus „nabagėlį“: M. P. Karpis paminėtu „fantastiniu“ epitetu bent trumpam išsiveržė į priekį.

Pats J.-J. Rousseau laikėsi nuomonės, kad Abiejų Tautų Respublikos atgimimas sunkiai įmanomas miestiečius laikant niekuo, o valstiečius – mažiau nei niekuo, bei numatė būdus palaiapsniui ši blogį įveikti. J.-J. Rousseau nuomonė priklausė toms, kurios buvo įdėmiai išklaustytos. XVIII a. antrojoje pusėje, augant visuomenės raštingumui, modernios filosofinės koncepcijos skverbėsi į vis platesnius sluoksnius, netiesiogiai aktyvuodamos ir lietuviškąjį substratą. Joachimas Lelevelis rusoizimo „tautinės“ receptijos hipotezę teigė ne kaip istorikas, bet kaip savo paties, t. y. kone amžininko, akivaizdžią įžvalgą: „Tautos reikalas [*Rzecz Narodowa*] buvo poezijos objektas, o tuo labiau įvairiausios prozos. Iš tiesų nemenkai domino svetima kūryba. [...] Prancūzų kalba labiau nei kuri kita buvo daugiausiai ir teisingiausiai apie Lenkiją rašoma. J.-J. Rousseau raštai artimai lietė Lenkiją ir lenkų tapo įsidėmėti“. Lelevelio žodžiais, „Prancūzų veikalų skaitymais buvo įsisavinta daugiau negu kada nors prancūziškų sampratų, kaip ir svarstymų bei nuomonių apie politinę tvarką, lygiai kaip ir įvairių filosofavimų“⁴¹. „Įvairūs filosofavimai“ persmelkė visas raštingas socialines stratas. Jau paminėtas faktas – pirmas filosofiška funduotas, platonistinėje tradicijoje įsisknijęs, rusoizmo formuluotas lietuviškas teiginys – tai rankraštinio Konstitucijos vertimo teksto V straipsnio (*Rundus ar abznoczimas macies Publicznos*) frazė: „Bet kurios žmonių visuomenės valdžios ištaka yra tautos valia“ („*Wzysokie macie Zmoniu Draugisto prasidieie ysz walos Gimini*“).⁴² Tai J.-J. Rousseau žodžiai, ištarti lietuviškai XVIII amžiuje.

Žinoma, šis Konstitucijos vertimas, kaip ir paminėtos lietuvių pavardės Karpių rankraščiuose, savaime nereiškia jokių etnocentrinų nuostatų⁴³, kurias,

40 *Ibid.*

41 Joachim Leleweł, *Panowanie Stanisława Augusta, obejmujące trzydziestoletnie usilności narodu podźwignienia się, ocalenia bytu i niepodległości*, Warszawa, 1831, p. 80.

42 Juozas Tumelis, Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*, 1978, p. 95–105. Prieiga per internetą: <http://lietuvos.istorija.net/lituanistica/1791-05-03.htm> [žiūrėta 2016 01 25].

43 Januszo Tazbiero požiūriu, Respublikoje prieš padalijimus polonizacijos pažangos (ar nuostolių šioje srityje) „niekas neketino įrašyti į bendrąjį bajoriškos valstybės ir tautos pelno bei netekčių balansą“, o kalbiniai skirtumai, persidengiantys su klasiniais skirtumais, laikyti kažkuo visiškai akivaizdžiu. Tokių sąvokų kaip „nutautėjimas“ ar „lenkybės propaganda“ nebuvo todėl, kad niekam jos nebuvo reikalingos. Mokslininkas pritaria nuomonei, kad pastarieji terminai pirmą kartą pavartoti tik po 1831 m., žr. Janusz Tazbir, *Język polski a tożsamość narodowa*, Poznań: Nauka PAN, 2011/2, p. 14.

beje, galima konstatuoti visai netrukus, Žemaičių XIX a. pirmosios pusės sąjūdyje, Juozapo Arnulfo Giedraičio, Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikloje.

Jausmingumo ekspansija

Grįžtant prie gvildenamos problemos – rusozimo ir sentimentalizmo poveikio XVIII a. pabaigoje hipotetiškai besiformuojančiam nacionalistiniam diskursui, dar prisimintini Vytauto Kavolio formuluoti klausimai, nepatraukę istorikų dėmesio. V. Kavolis, įtaigiai sugretinęs „barokinio teatro“ ir donelaitiškojo (t. y. šimtmečių vėlesnio) pasaulių personažus, konstatavo gaivalingos lig tol nefiksuotų emocijų, jausmingumo raiškos proveržį, pirmiausia stulbinantį *Metų* veikėjų verksmingumą ir „išgąsdinamumą“. Pastarieji „liudija, [kad] šio laikotarpio žmogus yra kasdieniniame gyvenime lengvai sukrečiamas, volatilus, jausmams pasiduodantis“. V. Kavolio klausimas: „Aštuonioliktojo amžiaus lietuvių kultūroje tariamės išvėlgia reikšmingų pakitimų, bet palieka neaišku, kiek jie gilūs ir kurioje plotmėje – oficialiosios ar liaudies kultūros, išorinio elgesio ar emocinės laikysenos – jie daugiausia sveria.“⁴⁴

XVIII a. „aukštosios kultūros“ jausmingumo problema tiesiogiai rekuruoja į sentimentalizmo struktūros ir raiškos Lietuvoje klausimą. Jis tebėra suveltas: dideliu mastu čia kaltos terminologinės (po jų – ir reikšmingos dalykinės) painiavos. Pripažinta klasika, kanonu yra tapę literatūrologiniai Leono Gineičio svarstymai: juose įtakingą sentimentalizmo tėkmę užmaskuoja barokinių rudimentų kupinas „rokokas“ – gilesnių intelektualinių potekusių neturintis dykinėjančių dvarininkelių elgsenos ir proginės kūrybos būdas. Tai žaidimo ir buduarinių mastelių estetika, nesudariusi alternatyvos Lietuvos klasicizmo Leono Bareikos, Pilypo Nerijaus Golianskio (*Filip Neriusz Golański*), Dovydo Pilkausko (*Dawid Pilchowski*), Euzebijaus Slovackio (*Euzebiusz Słowacki*) ir kt.) variantams. O vien M. P. Karpio, nekalbant apie dešimtis kitų pamištų autorių, poezija, proza, politinė ar net filosofinė publicistika šią alternatyvą akivaizdžiai ir iškiliai reprezentuoja. Dabartiniai literatūros tyrinėtojai, atverdami senąjį Lietuvos raštijos paveldą, vietoj „sentimentalizmo“ siūlo „preromantizmo“ terminą⁴⁵, kuris toks pat ginčytinas, kaip ir *ad hoc* čia pasiūlytinas „postsentimentalizmas“ (XIX. a. romantizmui designuoti). Pateikti abstraktūs ir arbitralūs sentimentalizmo ir preromantizmo apibūdinimai⁴⁶.

44 Vytautas Kavolis, Nuo metafizinio teatro į Apšvietos baimę, in: *Metmenys*, Chicago, Nr. 55, 1988, p. 128.

45 Brigita Speičytė, Vėlyvosios Apšvietos literatūra Lietuvoje 1795–1831, in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: Klasicizmas, Preromantizmas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 33. Teigiama, kad Lietuvių literatūros situacijai yra adekvatesnis angliškoje tradicijoje vartojamas preromantizmo terminas, apimantis skirtingas šviečiamąjo klasicizmo alternatyvas.

46 Juozas Girdzijauskas, Estetinis literatūros kontekstas. Švietimo epochos literatūros srovės bei kryptys, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 243–244. Pasak J. Girdzijausko, „su sentimentalizmu preromantizmą sieja

Neįžvelgiant XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sentimentalizmo ir postuluojuojant klasicistinės Apšvietos periodą, Lietuvos peizaže reikėtų tikėtis kur kas daugiau nei vienos Vilniaus Katedros ir vienos rotušės, vienos astronominės observatorijos, kurios piešinys dedamas kaip iliustracija bemaž visuose Apšvietos tyrimuose – lyg XVIII a. Lietuvai tai iš tiesų „simptomiška“. Turėtume konstatuoti kur kas daugiau, kur kas konceptualesnių, didžiąja raide rašytų „Proto, Prigimties ir Pažangos“ manifestacijų aukštojoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje. Ar tikrai trys išvardyti „amuletai“, kavoliškai klausiant, „mobilizavo amžininkų vaizduotę“? Ar būtent tai „Pažanga“ – pametus peruką sarmatiškai nusiskusti plaukus? Lygiai kaip dera klausti, kodėl Gegužės 3 d. konstitucijos V skyrius apeliuoja į tautos valią, o ne į prigimtinę individų sutartį. Juk tautinis voliuntarizmas yra kosmopolitinio Apšvietos racionalizmo priešingybė... Kodėl Didžiojo seimo kalbose „širdies balso“, „širdžių ryšio“ bent dešimt, jei ne penkiasdešimt kartų šauktasi dažniau nei „sveiko ar apšviesto proto“? Pagaliau tik retoriškai klausiant, ar tai būtent „šviesaus proto“ sprendimas nuo akivaizdžiai stipresnės rusų armijos ginti Vilnių, veržtis į kovą T. Kosciuškos legionuose. Iškalbingi M. P. Karpavičiaus žodžiai apie tai, kas vadovauja Vilniaus šauktiniams piliečiams einant į mirtį už tėvynę. Anksčiau M. P. Karpavičius kaip niekas kitas išpūdingai bylojo apie *Proto* apšvietimą įpilietiniant liaudį, apie švietimą ir mokslą – vienintelius vaistus, gydančius bet kokią šalį⁴⁷. Atėjus lemtingai valandai, jis išvardijo net keturis kitus vadovaujančius veiksnius ir jau visai kitus „vaistus“: „Čia vadovauja nuoširdumas, dora, laisvės meilė ir neatšaukiamas pasiryžimas. Čia eina visi piliečiai, nepaisant kilmės, luomo, turtų, visuomeninės padėties, tikėjimo ir profesijos.“⁴⁸ Panašu, kad sentimentalistinių sąvokų rinkinys (*nuoširdumas* ir kt.) Respublikos saulėlydyje

emocingumas bei jausmingumas, stiprus gamtos išgyvenimas, natūralaus žmogaus šlovinimas. Tačiau sentimentalistai natūralaus žmogaus ieškojo neapibrėžtoje pirmkyštėje visuomenėje, o preromantikai jo ieškojo savo tautos istorijoje ir liaudies kūryboje“ (*Ibid.*, p. 244). Teiginiai ginčytini – istorizmas būdingas „tikrajam“ XIX a. romantizmui. Apšvietos klasicizmo kryptys taikė sekimo gamta principą, postulavo „natūralaus žmogaus“ paieškas (orientuodamos į Antikos meno pavyzdžius). Vytautas Vanagas sentimentalizmo ir preromantizmo skirtumą išvelgė pastarojo „posūkyje nuo Antikos į dabartį“, „nuo antikinės literatūros pavyzdžių prie liaudies poetinės kūrybos“ (Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 188). Ir abejotina: Antikos pavyzdžių eksploatavimas vargu ar yra ne tik sentimentalizmo, bet ir apskritai kurios nors literatūros krypties skiriamasis bruožas. Apibendrinama Lenkijos tyrinėtojų įdirbį, Jogailos universiteto mokslininkė Anna Jończyk teigia, kad „vėlyvojo sentimentalizmo literatūra vis dėlto yra dar mažai tyrinėta sritis, reikalaujanti gilesnių istorinių literatūrinių studijų“. Plg. Anna Jończyk, *Sentymentalizm a preromantyzm*, in: *Konteksty Kultury. Pismo Kolegium Nauczycielskiego w Bielsku-Bialej*, 2014/11, sąs. 3, p. 205. Nebus per drąsu teigti, kad sentimentalizmo „byla“ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dar neatverta.

47 „Kas kūnui yra liga, tas bet kuriai šaliai – neišmanymas ir tamsumas. Kaip vaistai nugali ligą, taip neišmanymą – mokslas ir švietimas“, M. P. Karpavičius, *Piliečio pamokslinė kalba, sakyta birželio 25 d. lygumose prie Vilniaus, vadinamose Juozapato slėniu, 1794 m. šventinant ginklus ir vėliavą, kai Vilniaus vaivadijos šauktinė liaudies kariuomenė jauėjo į karą*, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 251.

48 *Ibid.*, p. 380.

sudarė esmingas visuotinai įtaigaus kalbėjimo prielaidas. Sąvoka „piliētis“ taip pat sentimentalizuojama, tampa uždegančiu patriotiniu atributu: M. P. Karpavičius jau nebe tituluotas kunigas, bet „piliētis“, sakantis „Piliečio pamokslinę kalbą“, t. y. nebe pamokslą. „Jausmingasis“ piliētiskumas vertė atsisakyti klasicistinio autoritarinio stiliaus, luominių ir konfesinių pertvarų: pacituotame sakinyje pastebėtina unikali (juolab autoritetingo kunigo viešai pareikšta) „tikėjimo nesvarbumo“ idėja „laisvės meilės“ akistatoje: M. P. Karpavičius čia pranoko Gegužės 3 d. konstitucijos nuostatą. Sentimentalistinė retorika šiuo atveju vienareikšmiškai orientuoja į modernųjį nacionalizmą. Manoma, kad išimtinė krikščionybės tautine nauda pirmasis suabejojo S. Daukantas, tačiau tai nutiko dar prieš jo epochą.

Tyrinėjimuose J.-J. Rousseau įtaka sentimentalizmui nekvestionuojama: rusozmas buvo filosofinis šios krypties pamatas⁴⁹. Keltina hipotezė, kad Leono Gineičio paradigmos, ieškojusios lietuvių kalbos nuotrupų XIX a. pradžios smulkiųjų bajorų tekstuose, atsisakymas, pereinant prie stambesnių figūrų – išsilavinimo, literatūrinio talento, politinio ir kt. – svarumo prasmėmis, leistų reinterpretuoti vėlyvuosius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros procesus, prisimenant aplinkybę, jog įvairialype literatūrine veikla užsiėmė didelė dalis žymiausių Lietuvos veikėjų, ne tik vertusių iš prancūzų kalbos, bet ir skyrusių laiko savarankiškai kūrybai (pradedant Adomu Naruševičiumi, Joachimu Liutauru Chreptavičiumi, Mykolu Kazimieru Oginskiu, Julianu Ursinu Nemcevičiumi ir kt.).

Patriotizmas ieško drabužių

J.-J. Rousseau paskatos sentimentalizmui išvelgtinos įvairiuose reikšminguose simboliniuose gestuose, laikysenose, naujuose kultūriniuose koduose. Pavyzdžiui, nuo Baro konfederacijos periodo aktualizuota „tautinio kostiumo“ kaip patriotinės vertybės, sugebančios kalbėti „širdžiai“, samprata. Pastarąją J.-J. Rousseau *Pastabose* skelbė entuziastingai: „Didelė laimė, kad jūs turite savo nacionalinius drabužius. Rūpestingai tausokite šį privalumą [...]“:⁵⁰ Tiesa, Abiejų Tautų Respublikos praktikai patriotai mąstė apie bajoriškus („sarmatiškus“) apdarus ir žirklių negailinčias

49 Zofia Sinko, Sentymentalizm, in: *Słownik literatury polskiego Oświecienia*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław, 1977, p. 662. Sentimentalizmas Abiejų Tautų Respublikoje, kitaip nei Prancūzijoje, nesudarė opozicijos XVII a. klasicizmui, bet buvo jam komplementarus; Abiejų Tautų Respublikos sentimentalizmo specifika – jam nebuvo svetimos socialinės ir kultūrinės reformatoriškos ambicijos, *Ibid.*, p. 661.

50 Jean-Jacques Rousseau, *Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomi jo reformai*, iš prancūzų k. vertė Vygas Aleksandravičius. J.-J. Rousseau traktato citatos pateikiamos iš spaudai rengiamo leidinio: Dalius Viliūnas, Vygas Aleksandravičius, *Jeanas-Jacques Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*.

bajorų šukuosenas⁵¹ bei riestus vešlius ūsus⁵². Bet kuriuo atveju J.-J. Rousseau *Pastabose* propaguota „tautinės išvaizdos“ sėkla Abiejų Tautų Respublikoje krito į gerą, seniai sarmatų ir Palemono tautų paruoštą dirvą bei atliko plačiąją bajoriją vienijančią bei jos vaizduotę kurstantį vaidmenį. Lenkijos ir Lietuvos valstybę supurtė garsusis „perukų ir ūsų ginčas“⁵³. Antai vos keletas pavyzdžių. Izabelė Čartoriska, sūnų Adomą Jurgį 1788 m. išleisdama į seimelį, iškilmingai jį aprėdė, jos žodžiais, „lenkišku žiponu, kuris sujungė daugelį širdžių“⁵⁴. Janas Potockis šių metų pavasarį atvyko į Varšuvos Karališkąją pilį teatrališkai. Apsirėdęs senųjų sarmatų kostiumu (iš tiesų tai buvo kazokų ar čerkėsų apdaras), prisijusęs kardą ir nusiskutęs galvą jis įteikė karaliui laišką apie tariamą Prūsų invaziją. Apie didvyrį pasipylė liaupsinantys eilėraščiai⁵⁵. Krokuvos jaunimas pradėjo rengtis „lenkiškai“; juo pasekė kai kurie seimeliai, priimdami nutarimą „rengtis ne kitaip, kaip senuoju lenkų žiponu“. Įpusėjęs Didžiajam seimui, jau visuotinai pripažinta pažiūra, jog „prigimtinu lenku galima būti tik su kontušu“⁵⁶.

Šioje atmosferoje, amžininkės žodžiais, kai „visi lenkiškai rengėsi ir plaukus skutosi iki pat viršugalvio, kunigaikštis Sapiega, Lietuvos maršalas, dabišius, tą patį padarė. Šis plaukų nukirpimas nutiko per pusryčius pas generolienę Čartoriską, kuri jam pačiam nuskuto galvą griaudžiant katilams ir būgnams“⁵⁷. Šis ir analogiški parateatriniai įvykiai sukėlė pamfletų kovą, išsakyta argumentų ir kontrargumentų dėl tautinio drabužio galimybių „pakeisti sielą“⁵⁸. Nepaprasta garderobo metaformozės istorija bereginti įgavo tarptautinį atgarsį: 1788 m. gruodį Pranciškus Šopavičius (*Franciszek Szopowicz*), Palangos seniūnijos žemaitis, vėliau išgarsėjęs matematikas, iš Paryžiaus rašė: „Tuo metu užsakyta iš Varšuvos į Paryžių 200 patriotinių kepuraičių. Net tenykštės damos nori vaikščioti *à la patriote*.“⁵⁹ Tai simbolinės vertės kultūriniai mainai: Paryžius, eksportavęs liberalias idėjas, mainais paėmė Abiejų Tautų Respublikos patriotinius ir nacionalinius atributus. 1794 m. sukilimo metu, pagerbdamas dalgininkų, dalyvavusių Raclavicų mūšyje,

51 Prireikė šimtmečio, kol bajorų inicijuota „tautinio drabužio“ koncepcija (tiesa, jau nutuokiama K. Donelaičio *Metuose*) pasiekė Lietuvos valstiečių savimonę; tiesa, aimanuoti ir argumentuoti dėl savo teisių valstiečiai iš bajorų išmoko anksčiau.

52 Senovinius ūsus kaip sarmatiškojo patrioto požymį išgarsino literatūrinius Apšvietos kanonus pamynusi Franciszeko Dionizyjaus Kniažnino odė *Ūsams* (*Do wąsów*, 1783).

53 Rūta Guzevičiūtė, *Tarp Rytų ir Vakarų. XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 278.

54 Krystyna Maksimowicz, *Poezja polityczna a Sejm Czteroletni*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000, p. 15.

55 *Ibid.*, p. 16.

56 *Ibid.*

57 Tarnowska Urszula z Ustrzyckich, *Wspomnienia damy polskiej z XVIII wieku*. Archiwum Wróblewieckie, Poznań, 1869, sąs. 1, p. 16.

58 „Į kontušus broliai, į kontušus / Nes, norint būti tikru lenku, / Nepakanka turėti lenkišką sielą, / Reikia dar atsiveikinti su fraku“, plg. Magdalena Bartkiewicz, *Polski ubior do 1864 roku*, Wrocław, 1978; Rūta Guzevičiūtė, *op. cit.*, p. 338.

59 Krystyna Maksimowicz, *op. cit.*, p. 18.

didvyriškumą, *generolas muzikū*⁶⁰ Tadas Kosciūška apsilviko „tautinį kostiumą“ – *čarmaką*⁶¹.

Mados transformacijos (kontušas ar „patriotinė“ kepuraitė – čia atsitiktiniai pavyzdžiai) išreiškė ir pačios skatino sentimentalistinės savimonės sklaidą, akivaizdu, apimančios ir istorizmo daigus, „senovės“ aktualizavimą ir „vizualizavimą“, lemtingą romantizmo genezėje. Visi šie procesai ir nauji reiškiniai, kaip rustikalizmo filosofija, nauji poezijos žanrai ir stiliai, naujos patriozmo raiškos formos skleidėsi greta racionalistinės ir klasicistinės Apšvietos, sudarydamos „Kitą“ Apšvietą, kuri priglaudė ir barokinės, sarmatiškos tradicijos, mąstysenos bei vaizduotės komponentus. Vietinėje dirvoje prigyjantis sentimentalizmas tapo laidininku tarp senosios, „savos“ barokinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir žymiojo XIX a. pradžios Vilniaus romantizmo; keltina hipotezė, kad daugeliu atvejų būtent jis drauge su gesnerizmu, delilizmu, rusoizmu, „audrininkais“ („štriuimeriais“), herderizmu, baironizmu, o ne kosmopolitinė, prancūziškai nupudruota bei akademistiškai-klasicistiškai šalta Apšvietą buvo realioji, t. y. pagrindinė, XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasinio gyvenimo tėkmė⁶².

Rusoizmas, sentimentalizmas ir bendrosios tautos valios turinio problema

Pateikta argumentų, kad būtent sentimentalizmas sudarė XVIII–XIX a. rusų nacionalizmo pagrindą⁶³, kurio ankstyvoji fazė įvardijama kaip „jausmingasis nacionalizmas“. Nacija, kaip žinoma, labai daugiasluoksnė sąvoka, apimanti įvairiausių istorinėje raidoje funkcionavusių patriotinių diskursų elementus, pavyzdžiui, apeliuojančius į monarchą, valstybę, jos institucijas, papročius, kalbą ir t. t.⁶⁴ Vis dėlto principinę „nacijos“ sąvokos konstituavimo svarbą sudaro ne jos elementai, bet šio koncepto funkcija, jo uždavinys, siekinys. Naujaisiais amžiais nacija kaip „įsivaizduojama bendrija“ kuriama siekiant naujai legitimuoti valdžią. Šiuo požiūriu *nacionalinė* legitimacija gali būti interpretuojama kaip Apšvietos idėjinės sistemos krizė. Valdžia legitimuojama ne pačia Apšvietą kaip visuotiniu gėriu (ar

60 Net lenkų istoriografija pateikia šią lietuvišką T. Kosciūškos pravardę. Plg. Jerzy Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław: Ossolineum, 1982, p. 190.

61 Rūta Guzevičiūtė, *op cit.*, p. 283.

62 Lenkų historiografijoje tebėra diskutuojama Jaceko Staszewskio koncepcija, kad dominuojanti XVIII a. kultūros formacija Abiejų Tautų Respublikoje buvo sarmatizmas. Plg. Jacek Staszewski, O apogeech kultury sarmackiej i periodyzacji XVIII stulecia, in: *Między Barokem a Oświeceniem. Apogeuem Sarmayzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn, p. 7–12.

63 Виктор Живов, Чувствительный национализм: Карамзин, Ростопчин, национальный суверенитет и поиски национальной идентичности, in: *Независимый филологический журнал*, 2008, Nr. 91. Prieiga per internetą: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/91/zh7.html> [žiūrėta 2015 09 10].

64 Hans Rogger, *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.

„apšviestu“, pažangiu monarchu, siekiančiu bendrojo gėrio), bet nacionaline valia. Visuomenės sutarties konceptas, politiniame diskurse įtvirtintas absoliutizmo teoretikų, šiuo atveju keičia ankstesnį turinį. Suverenitetas priklauso nacionaliniam kūnui, o valstybės (valdovo) legitimumas užtikrinamas ne tuo, kad jis šį kūną traukia į šviesias aukštumas, bet todėl, kad jis seka nacionalinio charakterio nulemtu ir numatytu keliu.

Siaurų Abiejų Tautų Respublikos istorijos sričių tyrinėtojų seniai konstatuota, kad daugybė neva Apšvietos laimėjimų iš tiesų turėjo būtent nacionalinį charakterį. To ryškus pavyzdys – Edukacinės komisijos programa bei nuolat patriotines vertybes iškeliantys jos vadovėliai, net gramatikos ir sintaksės elementoriai. Aiškinta, kad Apšvieta Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo tarsi „nuleista iš viršaus“ – karaliaus ir jo dvaro aplinkos – bei vykdė reformistinę nacijos gelbėjimo programą. Šios tezės visai nebūtina atsisakyti, bet, pripažįstant alternatyvias progresyvistinei, instrumentinei bei racionalistinei Apšvietai kultūros sistemas, komplementarias kryptis, kurios Rytų Europoje ir net pačioje Rusijoje vykdė kitokias, gali būti, dar svarbesnes funkcijas nei Vakaruose.

Pasak Viktoro Živovo, „pirmieji rusų nacionalinio diskurso autoriai pasirodo beesą sentimentalistiniai autoriai. Egzistuoja klausimas, ar šis faktas atsitiktinis, ar jis nurodo specifinius nacionalistinės paradigmos recepcijos kelius ir šios recepcijos charakterį“. Rusų kultūrologo nuomone, šis faktas neatsitiktinis; yra įmanoma įrodyti priežastinį rusų sentimentalizmo ryšį su rusų nacionalizmu⁶⁵. Tyrinėtojo nuomone, šiuo atveju Apšvieta pasireiškė kaip „Rousseau rekonceptualizacija“. J.-J. Rousseau Rusijoje buvo daugialypė figūra, istoriko Thomaso Barrano žodžiais, *Proteus on Russian soil* (revoliucinis, antirevoliucinis ir kt. „Protėjas“), pasireiškęs daugybėje „avatarų“, kuriuos patys konstravo šios šalies skaitytojai: „Visi šie įsikūnijimai cirkuliavo nepriklausomai vienas nuo kito ir nė vienas neužkariavo dominuojančios pozicijos, kad išstumtų kitus ir apribotų rusišką J.-J. Rousseau recepciją vienintele kryptimi.“⁶⁶ V. Živovas, nesutikdamas su T. Barrano schema, kelia hipotezę, grįstą pirmiausia Nikolajaus Karamzino ir Vasilijaus Rostopčino kūriniių analize, kad šios „protėjiškos“ kryptys vis dėlto priklausė vienai sentimentalizmo tėkmei.

Ar ši įžvalga, jog pastaroji buvo tuo pagrindu, nuo kurio atsirėmė ir prasi-dėjo įvairių kultūros kryptių kelias nacionalizmo filosofijos link, pritaikytina ir Abiejų Tautų Respublikai bei Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, atrodo, visiškai kitokioms istorinėms realijoms? Žinoma, būtina svarstyti, koks vidinis ryšys tarp rusozizmo, sentimentalizmo ir nacionalizmo. J.-J. Rousseau teigimu, visuomeninė sutartis, kurią sudaro žmonės, palikdami prigimtinę būklę bei įžengdami į socia-

65 Виктор Живов, *op. cit.*

66 Thomas Barran, *Russia Reads Rousseau*, 1762–1825, Evanston: Northwestern Univ. Press: Studies of the Harriman Institute, 2002, p. 50.

linę, numato totalią kiekvieno visuomenės nario teisių alienaciją šios visuomenės naudai. Šis susvetimėjimo (*alienation totale*) aktas sukuria moralinį (nebe ekonominį, kaip kalbant apie fiziokratus) kolektyvinį kūną, turintį savo gyvybę ir valią. Kolektyvinė asmenybė, anksčiau vadinta poliui, miestu, dabar vadinama respublika arba politiniu kūnu. Pastarajam kūnui, tiksliau – kolektyvinei asmenybei priklauso suverenitetas, kurį sudaro visuomeninės, arba „bendrosios valios“, įgyvendinimas. Pristatyta jau J.-J. Rousseau *Visuomenės sutartyje*, šiuo būdu sudaryta kolektyvinė asmenybė iš esmės siejama su tauta, nacija. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, toks tapatinimas galutinai buvo įvykdytas tik J.-J. Rousseau *Pastabose Abiejų Tautų Respublikos reformai*⁶⁷. Remiantis šia Laurence'o Viglieno išvalga (beje, diskutuotina), teigtina, jog J.-J. Rousseau, inspiruotas Lietuvos virtuvininko M. Vielhorskio veikalo, galutinai įvykdė minėtą identifikaciją ir tapo europinio nacionalizmo tėvu, galutinai nutoldamas nuo mechanistinių ir legalistinių valstybės ir nacijos santykio koncepcijų.

Nacionalizmo epochą aiškiai artikuliuotai paskelbė Prancūzijos revoliucija: 1789 m. *Žmogaus ir piliečių teisių deklaracijos* III straipsnyje rusoistiškai skelbiama, kad „suverenios valdžios šaltinis yra tauta“ (analogiška formuluotė – Gegužės 3 d. konstitucijos V skyriuje). Tautos kaip politinio kūno egzistencija priklauso nuo įstatymų, kurie, viena vertus, turi būti suderinti su tautiniu charakteriu, kita vertus – patys formuoti šį charakterį. Drauge galima rasti vietų, kur J.-J. Rousseau, analogiškai kaip ir Charles de Montesquieu, svarsto apie papildomus nacijos pamatus, tokius kaip klimatas, tautiniai papročiai ir įpročiai, kalba. Vis dėlto *Visuomenės sutarties* antros knygos pabaigoje J.-J. Rousseau aiškiai nurodo, kad tikrąją „valstybės esmę“ sudaro „įstatymai, iškalti ne marmure, ne bronzoje, bet piliečių širdyse“⁶⁸. Kokius iš esmės naujus momentus lėmė nacijos, kaip širdimi besivadovaujančios „asmenybės“, apibrėžimas?

Asmenybė turi savo savitą esmę, substancionalų būdą. Anot J.-J. Rousseau, bendroji valia nesuvedama į visos jos narių valių aritmetinę sumą, per kurią tauta reprezentuoja nacionalinio charakterio įgyvendinimą, vartojant platonizmo terminus, – tautos dvasios emanaciją. Būtent čia J.-J. Rousseau organicizmas ar platonizmas aiškiausiai įrodo savo atotrūkį nuo Apšvietos racionalizmo, pavyzdžiui, nuo Ch. Montesquieu teorijos, pagal kurią valstybės gėris bei valstybiniai interesai apibrėžiami racionaliai. J.-J. Rousseau tvirtinimu, bendroji tautos valia organiškai ir irracionali. Ją kreipia nacijos širdis, o ne jos protas. Būtent į visuomenės „širdį“ ir apeliuoja J.-J. Rousseau savo *Pastabose Abiejų Tautų Respublikai*. „Širdis“

67 Laurence Viglieno, Le terme de «nation» dans les écrits de Jean-Jacques Rousseau, in: *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 265, Oxford, 1989, p. 1650–1652.

68 Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai, in: Žanas Žakas Ruso, *Rinktiniai raštai*, p. 184. Nacijos susidarymas pasirodo beesąs tarsi dvipakopis procesas: iš pradžių susidaro tinkama tautai socialinė „medžiaga“, paskui iš šios medžiagos, esant sėkmingai raidai, gimsta tauta; įstatymo leidėjo darbas šiai medžiagai suteikia realią, konkrečią formą.

yra tautos saugotoja; būtent bendras jausmas, o ne racionalios koncepcijos kuria pagrindą tai identifikacijai, kuri lemia tautinę vienybę.

Sentimentalizmo pasaulėžiūros kryptis (ši terminą čia vartojant sąlygiškai), egzistavusi jau iki J.-J. Rousseau (pakaks nurodyti François de Salignacą Fenéloną, kurio *Telemacho nuotykių* dar XVIII a. viduryje du kartus išversti į lenkų kalbą), kaip tik reprezentavo šiuos iracionalistinius, organicistinius, net platonistinius Apšvietos elementus, rusozimo filosofijos pagrindu juos XVIII a. antrojoje pusėje jungdama į vieną darnią sistemą. „Rousseau“ prasme vartotas terminas „širdis“ pasklido ir įsišaknijo pačiuose įvairiausiuose viešuose kontekstuose: grožinės kūrybos, beletristikos, epistolarikos ir kt. žanruose bei – svarbiausia čia svarstomu atveju – politiniame diskurse, politinėje publicistikoje. Būtent pastaroji liudija apie „nacionalizmo filosofijos“ genezę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos ypatumus XVIII a. pabaigoje. Įdomus šio termino dažnio sugretinimas J.-J. Rousseau *Pastabų* tekste ir identiškoms (skaičiuojant spaudos ženklais) apimties M. P. Karpio politinių-publicistinių raštų korpuse. Žinoma, autoriai aptariamą žodį vartojo ir kaip eilinę stilistikos klišę, tik retais atvejais suteikdami filosofinį svorį, vis dėlto, tiriant „širdies“ ekspansiją politiniame-filosofiniame diskurse, skirtumas informatyvus: J.-J. Rousseau žodį „širdis“ Abiejų Tautų Respublikos valdymo reformai skirtame traktate ištarė 31 kartą, o M. P. Karpiui jo prireikė jau net 61 kartą.

Tautinio charakterio, tautos dvasios ir širdies metaforos kaip tik ir buvo toji jungtis, kuri jungė Rousseau kaip sentimentalistą ir Rousseau kaip nacionalistą. Nacijų likimus galima apmąstyti ir aprašyti pasitelkiant vieną ir tą pačią retoriką, kaip ir Emilio biografiją. Ir abu šie aprašymai – asmenybės ir tautos – yra tiesioginė klasicistinės Apšvietos ir retorinės, ir idėjinės sistemos negacija. Sentimentalistinis diskursas galėjo jungtis su pačiomis įvairiausiomis politinėmis pažiūromis ir savaime nedeterminavo šių pažiūrų nacionalistinės linkmės. Vis dėlto, naciją suvokiant kaip asmenybę, sentimentalizmas užpildė nacijos tezę amžininkus jaudinančių istorinių reminiscencijų bei įvairiausių jų vaizduotes uždegančių, mobilizuojančių psichologinių vaizdinių (nebe barokinių „emblemu“) spalvomis ir substancionaliais, esmiškais turiniais.

Jei rusų elitui atsiveikinimas su klasikine Apšvieta ir susitikimas su J.-J. Rousseau buvo gana skausmingas įvykis, nemenkas iššūkis, Lietuvos XVIII a. vidutinėjai bajorijai, tokiems kaip M. P. Karpiui, jis buvo lengvas ir parankus: bajoriškos laisvės, lygybės ir brolybės idėjų sistema koreliavo ar net buvo visai izomorfiška su J.-J. Rousseau filosofijos principais. Iš tiesų, atmetus Apšvietą, rusų europietis tampa ne Emiliu, bet nykios padėties kaimiečiu (vadinamuoju *деревенщина*), kartu prarasdamas savo socialinį bei kultūrinį statusą. Demonstratyviai iš miesto į kaimą „grįžtanti“ (minėtas M. P. Karpio rusikalnis manifestas), žemdirbystės enciklopedijas kurianti, čia ūkininkaujanti ir valstiečius laisvinanti Žemaitijos Karpių giminė, atvirkščiai – konstituuoja sau prometėjišką bei heraklišką statusą. Rusijoje bajoras,

protestuodamas ir kritikuodamas ūkininkystei nepalankią *status quo*, juolab viešai prabildamas engiamų, „jau dejuoti nebemokančių“ valstiečių balsu, atsiduria Sibire, o ne Seimo tribūnoje, pavyzdžiui, kaip Žemaitijos kaimo filosofas M. P. Karpis. Rusų diduomenės atmintis apie tai, kad Petras I kūrė jos socialinį statusą ir kad jis atsirado kaip Rusijos europeizacijos bei žymiojo barzdų nuskutimo padarinys, buvo šios šalies XVIII a. elito kultūrinės sąmonės konstitutyvus elementas. Todėl Apšvietos atmetimas reiškė atmetimą tos diskurso erdvės, kurioje realizuojama kultūros elito valdančioji padėtis. Respublikoniškasis Abiejų Tautų Respublikos elito sparnas jokių frustracijų dėl instrumentinės-racionalistinės bei monarchistinės Apšvietos atmetimo neturėjo patirti ir iš tiesų, atrodo, nepatyrė (nebent „frustruojančiais“ laikysime kraštutinius Targovicos veikėjus, nepalaikiusius Konstitucijos).

Ir Rusijos monarchijoje, ir Abiejų Tautų Respublikoje nenumaldomai skverbiantis rusoizmui kilo ir skirtingai buvo spręstas esminis klausimas, kur būtent dera ieškoti šalies „tautinio ypatingumo“. Rusijoje, kitaip nei Abiejų Tautų Respublikoje (kurios nesaistė joks įtakingesnis legitimizuojantis monarchistinis diskursas), teko ieškoti Petro I revoliucijos ne tik neva nepažeistų, bet ir jo paties įtvirtintų nacionalinių ypatybių. XVIII a. luominėje abiejų šalių (Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos) santvarkoje skirtingų socialinių grupių, pirmiausia, žinoma, valstiečių, būdas ir papročiai aiškiai negalėjo tapti konstitutyviais „tautos charakterio“ elementais. Juk valstiečiai ar silpnas miestiečių luomas neturėjo savo balso, galinčio pasiūlyti jų alternatyvą, kalbančio „liežuvio“ funkcija jiems dar nepriklausė. Taigi abiejose valstybėse – absoliutinėje monarchijoje ir Abiejų Tautų Respublikos parlamentinėje (po 1791 m. – ir konstitucinėje) monarchijoje – vienodai ieškota labiau abstrakčių ypatybių, kurios galėtų vienyti visus luomus į vieną naciją. Rusijoje įvairūs ideologai šią užduotį išsprendė iš esmės vienodai. Nacijos vientisumą užtikrinančiu broūžu čia laikyta ištikimybė bei meilė tėvų tikybai ir monarchistiniam principui, kitaip tariant – stačiatikybė ir patvaldytė (Aleksandro Puškino žodžiais, „rimbo saldumas“: „Необходимость самовластья и прелести кнута“) – jie čia ir sudarė tautiškumo turinį, kurį sėkmingai interiorizavo ir žemiausieji, ir aukščiausieji socialiniai luomai. Rusoistinis nacionalinis suverenitetas, kuris XVIII a. pabaigoje triuškinio senus režimus, iš principo sudarė rusiškos patvaldytės dvasią⁶⁹.

Šis rusiškas „modernizacijos“ variantas, atrodo, buvo radikaliai priešingas apšviestajai respublikoniškai Abiejų Tautų Respublikos vizijai. Tiriamuoju, t. y. Mauricijaus Pranciškaus Karpio, atveju žmogus nėra valstybės ar dar aukštesnio, antgamtinio principo tarnas. Jis individualistas, turintis savo nekvestionuojamus norus, kurių tikslas yra asmeninė laimė. Tautos valia (M. P. Karpio terminijoje „tautos noras“) yra suverenai, kuriam turi tarnauti karaliai, o ne atvirkščiai: „Geriausieji tautos norai, išganingiausi nuosprendžiai liktų tik tuščia pastanga, kada neįtiktų dažnai asmeniniams karaliaus požiūriams“, – tokius žodžius M. P. Karpis

69 Виктор Живов, *op. cit.*

drožė Abiejų Tautų Respublikos karaliui ir senatoriams, klausantiems jo kalbą⁷⁰. Visai priešingai mąstė Rusijos nacionalizmo ideologai. Reziumuojanti Nikolajaus Karamzino (1766–1826) Rusijos istorijos koncepcijos idėja: „Patvaldystė – tai Rusijos paladiumas. Jos nepažeidžiamumas yra būtinas laimei.“⁷¹

J.-J. Rousseau *Pastabų* svarstymuose apie valstybės tautinių papročių reformą pagrindinę vietą užima šalies kultūrą steigianti bei organizuojanti patriotizmo jėgos samprata. *Pastabų* filosofijoje patriotizmas turėjo tapti stipriausia aistra, gyvenimo tikslu, besąlygišku imperatyvu, visa apimančiu gyvenimo būdu. Patriotizmas – ne proto, intelekto, bet širdies reikalas; pagrindinis J.-J. Rousseau ir rusuistų reformatorių tikslas – patriotizmo „emocionalizavimas“ („sentimentalizavimas“), patriotinio nuoširdumo ir širdies patriotizmo kūrimas. Instrumentinis Apšvietos racionalizmas šiuo atveju yra bejėgis, nepripažindamas valdančios emocijų galios. Papročiai, kurie turėtų stiprinti patriotizmą, turi atsižvelgti į ženklų ir simbolių kalbą. J.-J. Rousseau puikiai suvokė ir įvertino tik XXI a. jau visuotinai akivaizdžią jų galią milžiniškiems sociumams, netgi skirtingoms civilizacijoms. Žodžiai iš *Visuomenės sutarties* skamba pranašiška: „Aš turiu galvoje papročius, įpročius ir ypač viešąją nuomonę. Ši sritis mūsų politikams nežinoma, tačiau nuo jos priklauso visų kitų sričių sėkmė [...]“.⁷² Tiesa, šiandien nepasakytume, kad ši sritis „politikams“ nežinoma ar nėra pagrindinė, o kartais ir vienintelė jų sritis.

J.-J. Rousseau *Pastabose* išžvelgė, kad širdies kalba turi ne tik formuoti kolektyvinę, patriotinę tapatybę, bet ir atitikti konkretų istorinį-geografinį sociumą. Klimatui ir geografiniai padėčiai skirdamas šiek tiek dėmesio, Abiejų Tautų Respublikos visuomenę jis išžvelgė kaip bene vienintelę Europoje išsaugojusią senovinę respublikonišką dvasią. Tai ne J.-J. Rousseau nuopelnas, kad tos pačios pažiūros laikėsi apšviestieji „Palemono ainiai“. Pastebėtina, jog pastariesiems teoriškai lengviau nei apšviestiesiems „sarmatams“, lenkams identifikuotis su visos tautos (visų luomų) korpusu – renesansinis „lotyniškos“ liaudies kalbos skambėsenos argumentas čia niekada nebuvo pamirštas. J.-J. Rousseau iš esmės neklydo – ir jo paties, ir Abiejų Tautų Respublikos respublikonizmas šaknijosi Antikos autorių studijose; o Antikos renesansas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos epochoje, nauja arba pakartotinė klasikinių autorių leidyba Lietuvos spaustuvėse XVIII a. antroje pusėje – akivaizdus dalykas⁷³. Kita vertus, retorinė-sinkretinė kultūra, remta Antikos literatūros (skleidusios paradigminius respublikonizmo provaizdžius) studijomis, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje užtruko.

70 *Glos Maurycego Franciszka Karpja posla Xięstwa Zmudzkiego na sessji seymowey dnia 12 maia roku 1791.*

71 Cit iš: Andrzej Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973, p. 93.

72 Žanas Žakas Ruso, *Rinktiniai raštai*, p. 184.

73 Viena iš patikimų priemonių šiam teiginiui verifikuoti – tai *XVIII a. Lietuvos knygų lenkų kalba kontrolinis sąrašas* (Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 2015).

Jei XVI–XVIII a. pirmojoje pusėje Abiejų Tautų Respublikos diskursą formavo akademijų ir kolegijų profesoriai (retoriai, poetai, istorikai), įvairūs *ex cathedro*, „iš viršaus“ bylojantys urėdai – etmonai ir kiti, XVIII a. pabaigoje aukštu balsu prabilo nepriklausomi tautos „pasiuntiniai“ – M. P. Karpio *Glos Posta Żmudzkiego* (žinomos 8 M. P. Karpio kalbos panašiu pavadinimu) reiškė balsą „iš apačios“. Tai jau ne tiek „Apšviesto Proto“, kiek Tautos „laisvės“ balsas. Pavyzdžiui, M. P. Karpis nelaikė jokia nelaime žemaičių bajorų neraštingumo – jam svarbu tai, kad berašičiui bus sunku balsuoti kortelėmis. Todėl toks balsavimo būdas atmestinas, netinkamas, kol nebus įtvirtintas visuotinis raštingumas. Rašto mokslas (tuomet dar trečiaeilis klausimas, kokia kalba reiškiamas – *lithuano*, *rutheno* ar *polono*) neturi kliudyti tautos saviraiškai, tautos „norams“.

Kokie konceptualiniai elementai, lygiai kaip ir emociniai, sudarė Lietuvos respublikonizmo turinį, XVIII a. pabaigoje pasitarnavusį Abiejų Tautų Respublikos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacijos saviidentifikacijos diskursui, įtaigiai pristatoma Dariaus Kuolio tyrinėjimuose⁷⁴. Jie rodytų koegzistavus kelis „teisės viršenybės“, „laisvės ir lygybės“ pilietinės ideologijos variantus. Žemuosiuose luomuose ji dar neginčytinai sieta ir su „powinasti[mi] Krikszczoniszka“: antai Baro konfederacijos didvyris Teodoras Medekša vadinamas „apgynėju vieros“, spėtina, tik vėlesniuose giesmės variantuose – „tautos“. Krikščioniškasis diskursas kai kur tradiciškai derintas su monarchistiniu, pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės priesaikose.

Mauricijaus Pranciškaus Karpio nacionalizmo filosofijos pagrindai jau tiesiog demonstratyviai ignoroja krikščioniškąjį, apskritai bet kurį teistinį komponentą, galintį legitimuoti monarchizmą. Tarp nepublikuotų jo rankraščių (švarraščių) išlikęs Jaques'o Naigeono – radikalaus prancūzų laisvamano veikalo *Tikėjimo keblumai* vertimas: čia kritikuojama krikščionybė kaip gėdinga prievartos institucija⁷⁵. Tačiau M. P. Karpio radikalizmas neturėjo jakobiniškų implikacijų, šis gretinimas yra neperspektyvus. Pats Žemaitijos kunigaikštystės politikas į Prancūziją ir jos demokratijos laimėjimus žiūrėjo kreivai. Į pačius prancūzus jis žvelgė J.-J. Rousseau akimis, laikė juos ištvirkusiais, glebiais ir išlepusiais, o jų revoliuciniais įvykiais prasiveržusį liberalizmą – pranašišškai įžvalgiai – kraštutiniu ir nestabiliu. 1789 m. *Laiške iš Rėkyvos* samprotaujama:

Lepus prancūzas su pasaldintu bei karčiu jungu nuo amžių
apsipratęs, grandines savo bučiuoti ir jas virš visų respublikoniškų
laisvių išmiklinta plunksna ir garbinančia iškalba iškelti įgudęs, šian-
dien, stulbinančiu pavyzdžiu sutraukęs pančius, įstatymus sau ir savo

74 Darius Kuolys, *Svarbesnės publikacijos*. Prieiga per internetą: http://www.llti.lt/lt/darius_kuolys/ [žiūrėta 2015 01 17].

75 Trudności około wiary, przełożone ojcu Malebranchiuszowi, VUB RS, f. 8, b. 268o.

karaliams rašo, ir, kaip būdinga, drauge su nelaisvę keičiančiu šventu laisvės jausmu, dar neįprastu, iš vieno kraštutinumo patenka į kitą, su dar jam nežinomos laisvės šūkais vykdo šurpius nusikaltimus ir pasileidimą vadina laisve.⁷⁶

Hipotetinės „seimelių filosofijos“ pasekmės

Pakanka pagrindo konstatacijai, kad asmens ir sociumo laisvės, socialinės lygybės ir brolybės, sekuliarios, tačiau visuotinės valstybės teisės principus, kurie sudarė M. P. Karpio nacionalizmo filosofijos turinį, jis ne perėmė iš prancūziškos revoliucinės spaudos, bet paveldėjo iš sarmatiškos – palemoniškos ideologijos, kuri koreliavo su J.-J. Rousseau *Pastabose* išreikštomis idėjomis, tapdama „Apšviestuoju palemonizmu“. Labiau hipotetinis, vis dėlto intriguojantis tautinės filosofijos „scenarijus“ kūrybos akstinas – galima Jungtinių Amerikos Valstijų įvykių inspiracija bei jų „sarmatiška“ interpretacija. M. P. Karpio žvilgsnis jo politinėje publicistikoje iš tiesų krypo į Šiaurės Ameriką kaip visai naują demokratijos alternatyvą (Jungtinių Amerikos Valstijų įkūrimo aplinkybės politiniuose raštuose tiesiogiai minimos keturis kartus):

Šiaurės Amerikoje, toje mūsų dienomis dar besikuriančioje respublikoje, kur nėra karaliaus, lordų ir paveldimų milordų, kur šių titulų pavadinimai vartojami be jų reikšmės, kur kongresas įkūnija visą įstatymų leidybos galią, jeigu ir yra kokia nors sankcija, ji priimama provincijoms pritariant kongreso iškeltiems įstatymams, kurie joms siunčiami galutinai patvirtinti. Panašiai ir pas mus: sankcijos likučius ir mūsų santvarkos dvasioje, ir [konkrečiuose] pavyzdžiuose randame. [...] Taip atsirado reliaciniai seimeliai – juose bajorija įstatymų projektus, duodama instrukcijas kitam seimui, arba atmesdavo, arba patvirtindavo.⁷⁷

Ir be amerikietišκών inspiracijų⁷⁸ seimelius M. P. Karpis laikė esminiu tautos dvasios reišķėju. J.-J. Rousseau *Pastabose* reprezentacinę „tautos valios“ sistemą, veikiančią įstatymus leidžiančiojoje valdžioje (Seime) bandė derinti su filosofiniu principu, kad suverenumas yra nepažeidžiamas dalyvaujant tik visiems piliečiams.

76 M. F. K. [Maurycy Franciszek Karp], *Z Rykiewa na Zmuydzi d. 29 listopada 1789 r.*

77 *Glos Maurycego Franciszka Karpja posla Xięstwa Zmudzkiego na sessyi seymowey dnia 12 maia roku 1791.*

78 Apie Amerikos įvykius nuolat pranešdavo Ketverių metų seimo periodika; leisti verstiniai veikalai apie Amerikos revoliuciją, pvz., Francyszek Siarczyński, *Historya polityczna rewolucji amerykańskiej teraźniejszej, przez sławnego Rainala w francuskim napisana języku, a teraz na polski przelożona*, Warszawa, 1783. Tyrinėtojų nustatyta, kad radikaliomis demokratinėmis idėjomis šį abato Guillaume's-Thomo François Raynalio veikalą praplėtė filosofas Denis Diderot, parašęs ištiesus intarpus. Plg. Marian Skrzypiek, *op. cit.*, p. 254–274.

Konkretus šio bandymo būdas – sukurti tam tikrą „išrinktosios aristokratijos“ valdžią. M. P. Karpis šioje esmingoje vietoje sekė J.-J. Rousseau, įžvelgdamas, kad tiesioginės demokratijos rusoistinis principas taikytinas vieninteliu būdu – seimeliuose delegatais į Seimą išrenkant tik dorus ir šviesius asmenis, t. y. dvasinę aristokratiją. Pastaroji, absoliučiai priešinga korumpuotai ir morališkai sugedusiai magnaterijai, titulinei aristokratijai, turi užsiimti tautos įstatymų leidyba. Politinei filosofijai jau nuo Platono laikų tai jokia naujovė, tačiau minėta procedūra M. P. Karpio politinėje publicistikoje ir Seimo kalbose precizuojuama – koku būdu, tvarka ir proporcijomis pirmiausia dera nustatyti dėl dorybių labiausiai pagarbą pelnančius žmones (pavieta, vaivadijoje), paskui iš jų tarpo rinkti bei skirti pasiuntinius. Šviesių dorų žmonių atrankos procedūra turi vykti dar iki seimelio pradžios.

Šis esmingas filosofinis bendrosios valios reprezentacijos klausimas svarstomas M. P. Karpio tekstuose, skirtuose labai konkrečiai sociopolitinei situacijai, kurioje veikiantysis asmuo buvo dar Abiejų Tautų Respublikos bajorų politinė tauta. Pabrėžtina – „dar“. M. P. Karpis rinkimų teises numatė kiek galima platesniam sociumui (argumentuodamas už šių teisių suteikimą ir neposesionatams – ši demokratinė nuostata Konstitucijos nepatvirtinta). Tadas Kosciuszka 1793 m. memoriale jau numatė, kad politinės teisės priklausys kiekvienam žmogui, mokančiam į išdą kokius nors mokesčius⁷⁹. T. Kosciuszkos sukilimo metu veikiančiojo asmens vaidmenį jau visai ne hipotetiškai, ne teoriškai ketinta perleisti ir valstiečiams. Ar būtų Žemaičių filosofo idėjinėje sistemoje, kurtoje dar iki 1791 m., realių kliūčių valstiečiams, „liaudžiai“ suteikus civilines, paskui politines teises, jai nusipelnant „pavieta, žemėje ar kunigaikštystėje“ pagarbą savo dorybėmis, reprezentuoti tautos dvasią Seime? Kalbinis barjeras, kaip minėta, absoliučiai nesureikšmintas – nesulyginamai didesnį rūpestį kaimo filosofui kelė paminėta aplinkybė, kad beraščiams lietuviams (žemaičiams) bus keblu pasinaudoti balsavimu kortelėmis – biuleteniais. Akivaizdu, kad kalbos, kitaip nei teritorijos integralumo ar gerų papročių, M. P. Karpis nelaikė jokia valstybine dorybe (dabar pasakytume – vertybe), lygiai kaip ir Apšvietos „civilizacinių“ laimėjimų: „Už mano kilmingus kraštiečius, garbingus žemaičius (o jų suskaičiuoju keliolika tūkstančių), drąsiai prisiekiu, kad [...] vargu ar iš jų bent trečdalis gali didžiuotis giliu skaitymo ir rašymo mokėjimu. Ir net šios ženkli dalis tik savo gimtąja žemaičių kalba paviršutiniškai skaito spausdintas knygas.“

Čia, nekreipiant dėmesio į M. P. Karpio ironiją žemaitiškų maldaknygių (ir paviršutiniško religingumo) atžvilgiu, įžvelgtinas principinis dalykas, kad politinis vyksmas privalo būti pasiekiamas bet kuriam piliečiui, neatsižvelgiant į jokią prigimties „chimerą“ ir tokius atsitiktinius dalykus kaip išsilavinimas, raštingumas, nuosavybė, turtinė padėtis ar dar kitas vien „aklos fortūnos“ dalijamas aplinkybes: „Seimelis turi būti lygybės užtikrintojas.“

79 Memoriał o Polsce złożony prez Kościuszkę Lebrunowi, ministrowi spraw zagranicznych Francji, w Paryżu w 1793 r., in: *Pisma Tadeusza Kościuszki*, red. Henryk Mościcki, Warszawa, 1947, p. 74.

Prieš priimant Gegužės 3 d. konstituciją, M. P. Karpis nesutiko su Lenkijos ir Lietuvos seimelių niveliacija, šį procesą prilygindamas unijai. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad jis atkreipė dėmesį į Lietuvos seimelių tradicijas, atmesdamas joms svetimas⁸⁰. Nėra abejonių, kad jis turėjo pritari ir *Abiejų Tautų tarpusavio išipareigojimo* įstatymui; jo 1791 m. Seimo kalboje pavartota net „Tautos genijaus“, kuris vis dėlto nėra tas pats (nors panašus) Lietuvoje ir Lenkijoje, sąvoka⁸¹.

Dabar tik kontrafaktiniu būdu galima spėti, kokiu tempu polonizacijos mažiau paliestas lietuviškasis, lietuviakalbis piliečių substratas, vietinis „Tautos genijus“ būtų galėjęs užvaldyti seimelius, kokie būtų šio tikėtino fakto sociokultūriniai padariniai, jeigu respublikoniškoji vizija nebūtų užgesusi drauge su valstybės saulėlydžiu. Istorikas Vincas Trumpa, remdamasis, tiesa, tik istorinio Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų fono pateikimu bei nedideliu faktų rinkiniu – politinės 1794 m. Lietuvos sukilimo vadovybės kreipiniais į valstietiją bei XVIII a. antrosios pusės Lietuvos valstiečių maištais (Šiaulių ūkininkų 1769 m. bruzdėjimą įvardijo kaip „sukilimą“), dar 1959 m. formulavo drąsią išvalgą, jog „visa tai rodė, kad naujas vynas ėmė veržti senų statinių lankus, ir kažin, jeigu ne svetima okupacija, ar tie lankai nebūtų sproge ir Lietuva kažin ar nebūtų nusikračiusi luominės santvarkos“⁸². Ši hipotezė, nors neremta egalitaristine Abiejų Tautų Respublikos šviesuomenės publicistika, jau tuomet galėjo būti pastiprinta dar Vlado Biržiškos 1931 m. skelbtu pačių valstiečių (o gal smulkių bajorų ar miestiečių) eiliuotu T. Kosciuškos sukilimo pareiškimu (greičiausiai – žygio daina, pastiprinama šūkiu „Otoczies musa Tiewista! Pazins kas tey Do Zmonista“), jog pageidautų išsiversti be ponų („nieturiesim dougios Ponus...“)⁸³, smurtiniu būdu pašalinus šimtmečiais slėgusią stipresniojo teisę, patį karalių ir visus „tuos pagonus“⁸⁴.

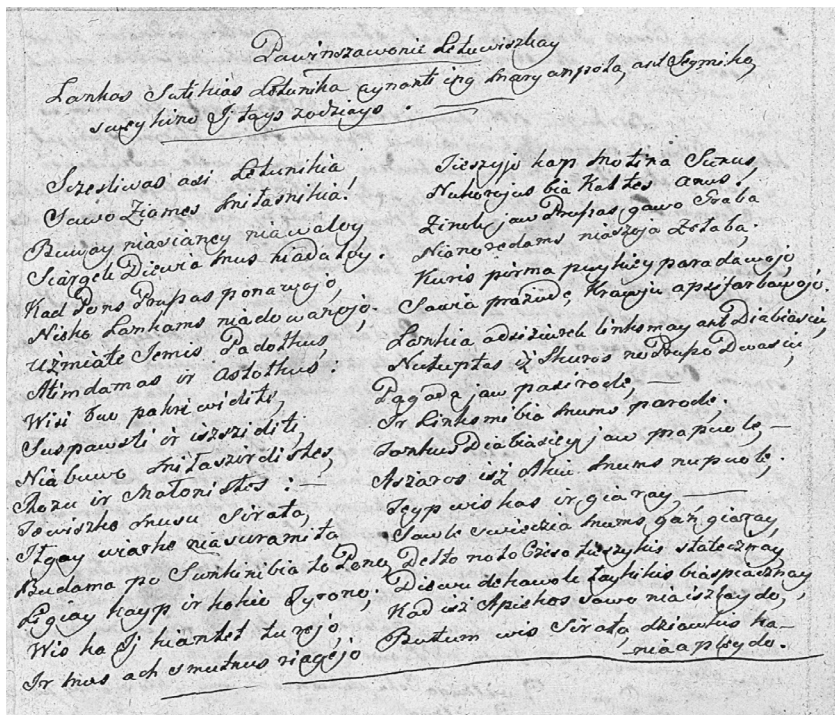
80 Robertas Jurgaitis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių administracinės funkcijos 1764–1794 m.*, in: *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, red. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2014, p. 502. Ši išvalga, paremta M. P. Karpio spaudiniu *Zdanie Karpia posla Zmudzkiego in turno dane [...] 14 Marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wyznaczoney byl przyniesiony*, reikalinga korekcijos. M. P. Karpis iš tiesų prieštaravo Lietuvos seimelių maršalų ir jų asesorių neapibrėžtai kadencijai, primygtinai siūlė Abiejų Tautų Respublikoje suvienodinti seimelių tvarką. Tiesa, remtasi racionaliais argumentais, kad pareigos iki gyvos galvos atveria kelią piktnaudžiavimams ir yra nesuderinamos su liberalia Respublikos dvasia. M. P. Karpis postulavo tik formalų Lietuvos atskirumą, lemtą klimato, žemės ir „fizinųjų bei moralinių aplinkybių“, tačiau abiejų tautų (jas M. P. Karpis skyrė – kalbėjo apie „mus“ ir „juos“) „Genijus“ jeigu ir ne tapatus, tai labai panašus, besivadovaujantis vienu „Laisvės“ vaizdiniu.

81 *Zdanie Karpia posla Zmudzkiego in turno dane gdy Proiekt o Seymikach do deczyzi Stanow na dniu 14 Marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wyznaczoney byl przyniesiony*.

82 Vincas Trumpa, Liberalinės minties raida Lietuvoje, in: *Lietuviškasis liberalizmas*, red. Vytautas Kavolis, Chicago, 1959, p. 172.

83 Vlovas Biržiška, *Nežinomi senieji lietuviški tekstai*, Kaunas, 1931, p. 36–37.

84 Proginiamė 1794 m. eilėraštyje, sukurta tuoj po Simono Kosakovskio egzekucijos, greičiausiai numanomi kiti tėvynės išdavikai ir stačiatikiai maskvėnai, analogiškose proginėse eilėse vadinti pagonimis („pagonais“).

2. Lietuvių kalba dalyvauja Marijampolės seimelyje. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1676, l. 77.

Aptariama lietuvių kalbą vartojančių seimelių hipotezė dar gali būti pastiprinta Napoleono kampanijos periodo duomenimis. 1809 m. vasario 15 d. Marijampolės pavieto seimelio atidarymo proga vyko iškilmės su inscenizacija, viešu pasirodymu (greičiausiai miestelio bažnyčioje). Likęs įrašas marijonų vienuolyno rankraštyje: „Lenkas, sutikęs Lietuvnyką aynantį ing Maryampolą ant seymiko, sweikino jį tais žodziais“: „Ščėslyvas esi lietuvnyke, savo žemės mylasnyke“ ir kt. (prieš „lenko“ lietuvišką pasveikinimą „litwynas“ lenkiškai kreipiasi į „lenką“). Deklamuotas 36 eilučių lietuviškas kūrinys, raginantis džiaugtis dėl Prūsijos žlugimo ir krašto aneksijos pabaigos. Beprecedentis atvejis: lietuvių kalba jau ne tik politinio gyvenimo priangyje, bet tiesiog tarpduryje, ji viešai vartojama seimelio pradžioje organizuoto teatrinio veiksmo proga. Pastarojo reikšmė nesumenkintina. J.-J. Rousseau *Pastabose* tvirtino: „Neignoruokime tam tikros viešo pasirodymo svarbos, kad jis gali įkvėpti kilnumo, kad jo didybė glūdi veikiau žmonėse, o ne daiktuose. Sunku patikėti, kaip smarkiai reginiai paveikia žmonių širdis, koku laipsniu jas įkvepia ceremonialo didybė. Visa tai suteikia valdžiai pasitikėjimą keliančią teisingumo ir tvarkos aurą.“⁸⁵

85 Jean-Jacques Rousseau, *Pastabos* [...], in: Dalius Viliūnas, Vygandas Aleksandravičius, Jeanas-Jacques Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 52.

Lietuvių kalba seimelyje – valstybinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prado ir etninio-lingvistinio prado iš tiesų jau gilios sąveikos apraiška. Siekiant aiškesnio stereometrinio vaizdo, pasitelktini M. P. Karpio žodžiai apie Lietuvos seimelių prasmę:

Juose, nepaisant susikurtų arba pasisavintų skirtumų, kiekvienas juto prigimtinę laisvę; ten kiekvienas, nepaisydamas aklos fortūnos pykčio ir netgi pačios prigimties dovanų, dar tikėjosi esąs žmogumi. Ten kiekvienas žinojosi esąs politinės tautos nariu ir regėjo turįs lygią su kitais erdvę. Ten save ir kitus ribojo įstatymais, ten įstatymų leidėjus vietoj savęs ir sau kūrė, ten steigė urėdus ir magistratūras, iš ten duodavo įsakymus ginti laisves, nuosavybę ir savo Tėvynę arba savo asmeniu ir turtu jų gelbėti skubėdavo; tik ten buvo žmogumi, piliečiu, įstatymų leidėju.⁸⁶

Apie gryną nacijos kraują ir magnetinę jėgą

M. P. Karpio ištarmė apie valstiečius, t. y. liaudį (cituota ir S. Tunaičio tyrinėjime), šiandien nuskamba kaip nepaprastai ankstyvas, veikiau XIX ar net XX a. (nei XVIII a.) nacionalizmo sąmonės trimas. „Nes iš tiesų liaudis, vadinama ūkininkais, yra didžiausia ir gausiausia tautos dalis. Netgi ji yra pati tauta, kurioje slypi kiekvieno krašto galia, stiprybė, veiklumas, ištekliai.“⁸⁷ Šioje esmingoje vietoje pritaikoma ir šiandien kontroversiška „gryno kraujo“ metafora (dažniausiai kelianti negeras istorines asociacijas)⁸⁸: „Jos [liaudies – D. V.] gyslose teka *gimtiškiausias, mažiausiai maišytas kraujas* [kursyvas – D. V.]. Jos paprastuose, tačiau mažiausiai iškreiptuose papročiuose ilgiausiai ir aiškiausiai regimi pėdsakai senovinių dorybių, sąžiningumo, kuklumo, taupumo, pelno nesivaikymo, niekingos ištaigos ir prabangos nežinojimo.“ „Mažiausiai maišyto liaudies kraujo“ tropas čia pavartojamas neįprastai naujai, ne tiek perinterpretuojant, kiek tiesiog laužant bajoriškame naratyve labai gają ir itin dažną „paveldėto kraujo“ (*krew dziedziczna*) bei „kilmingų protėvių“ savaime „narsios dvasios“ klišę⁸⁹. „Tokiais žodžiais, kurie tik bemenk po trijų dešimtmečių visu garsumu bus ištarti romantizmo, M. P. Karpio pralenkta savuosius laikus, vis dar

86 Šviesaus maloningojo M. P. Karpio, Žemaitijos pasiuntinio, balsas Seimo sesijoje 1791 m. sausio 24 dieną.

87 M. F. K. P. Ź. [Maurycy Franciszek Karp], Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał uczyćtek w prawodawstwie [...], in: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 1, p. 552.

88 Pavyzdžiui, aptariant kraujo simboliką, cituojama Adolfo Hitlerio mintis apie kraujo grynumą iš „Mein Kampf“ Hanso Biedermanno *Naujųjų simbolių žodyne* (Vilnius: Mintis, 2002, p. 208).

89 Šios klišės figūruoja daugelyje XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinių apybraižų. Pavyzdžiui: „Dar karštas kraujas mumyse neataušo ir dorybės mūsų protėvių didžiųjų, kurie ištikimi Jogailaičių namus sergėjo, pasimiršti nespėjo. Liko ir mumyse dalelė tos genties kraujo [...]“, Jan Krzywkowski, *Mysł Obywatela nad tym: Jeśli ma bydź unas Sukcessya lub Elekcyja Tronu?*, Grodno, 1778, p. 15.

saistomus su kosmopolitizmu besisiejantį šviečiamąjį universalizmą.⁹⁰ Ši Stepo Tunaičio įžvalga papildytina: „pralenkta“ – ne tik Apšvietos kosmopolitizmas, bet ir praaugta bajoriškos politinės tautos samprata. XIX a. prie liaudiškojo kraujo bei dorybių pridėjus dar ir gimtąją kalbą, susidarė prielaidos eliminuoti pačią bajoriją kaip tautos subjektą (*implicite* su pačiu M. P. Karpiu), ją pasmerkti ir atstumti totaliai užmiršus, kad būtent vidutiniosios bajorijos atstovai patys savo krašto ūkininkams formulavo modernios nacionalinės programos gaires.

Neabejotina, kad minėtas kolektyvinis subjektas, sekant M. P. Karpio mintį, labiausiai nusipelno seimelio, o paskui ir visos valstybės Seimo tribūnos. Jis vertas „žmogaus, piliečio, įstatymo leidėjo“ vardo. Žemaičių filosofo publicistikoje svarbi vieta priskirtina „stangrumo“, „žvalumo“, „budrumo“ sąvokoms (analogiškos funkcionuoja ir J.-J. Rousseau *Pastabose*, jos svarbios), kuriomis siekiama nusakyti valstybės ir tautos vidinį integralumą, vientisumą bei vidinę dvasinę, „magnetinę“ jėgą. Nesunku nuspėti, su kuo ši jėga pirmiausia siejama:

O jeigu šiuo būdu [t. y. pašalinus baudžiamą ir užtikrinus valstiečiams pilietines teises – D. V.] sužydės ūkininkystė, gyventojai ir verslas, jeigu gerovė, sveikumas, stiprybė, – žodžiu kūno sveikata ir dvasios žvalumas visiems atgaivindami veidus visuose pasireikš darbuose, ir kažkokią paslėptą, taip pasakysiu, magnetinę jėgą paskleis po visą politinį kūną, paklausiu tada, ar mūsų santvarka tuomet bus bloga ir bejėgė, ūkininkų luomui joje politiškai nedalyvaujant?⁹¹

„Magnetinė jėga“ – į madą atėjusi mesmerizmo sąvoka, dariusi įtaką romantizmo filosofijai. Apšvietos racionalizmas panašių terminų vengė: M. P. Karpis net leksikos lygmenyje pranoksta savo epochą.

Tame pačiame tekste M. P. Karpis pabrėžia, kad politinių teisių suteikimas ūkininkams – tai laiko klausimas. „Valstiečių luomas [...] valstybę išlepimo panieka, negandų metu – kruvinais žygiais, pagaliau pačiu gyvenimu gynė nuo svetimų valstybių, tuo būdu valstybės visumą išlaikydamas pirmąpradžiam visuomenės saite.“⁹² Ši ištarmė radikaliai prieštarauja istorikų neretai palaikomai sampratai, kad bajorija valstiečius traktavo kaip nesubrendusius, neautonomiškus subjektus, sugretintinus nebent su vaikais⁹³. Pripažįstant, kad Povilo Ksavero Bžostovskio Paulavos respublikos – „tai

90 Steponas Tunaitis, *op. cit.*, p. 75–76.

91 M. P. Karpio veikalas *Klausimas ir atsakymas*, žr. Maurycy Franciszek Karp, Pytanie i odpowiedź, in: *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 1, opracowali Janusz Woliński, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1955.

92 *Ibid.*, p. 552.

93 Saulius Pivoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida. XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė: lyginamasis aspektas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000, p. 17. Plg. Marc Raeff, *Origins of the Russian intelligentsia*, New York, 1966.

precedento neturįs atvejį Rytų Europoje⁹⁴ – „piliietiją“ sudarė valstiečiai, nepamirštinis visos pastarojo kuriozo konstitucijos ir smulkmeniškai dvarininko reglamentai (ir Rusijoje praktikuoti analogiški bojarinų žaidimai su valstiečiais). Vis dėlto paminėta respublikoniška P. K. Bžostovskio žaismė (neįsivaizduojama imperinėje Rusijoje) turėjo rimtų padarinių: Paulavos valstiečiai iš tiesų liejo kraują sukilime⁹⁵. M. P. Karpio nuomone, valstiečiai savaime, be pono potvarkio, užtikrinantys valstybės suverenumą, turi žengti į priekį ir ne pirma, tai greta bajorų ginkluotoje krašto gynyboje.

Nėra jokios užuominos, kad M. P. Karpis dalyvavo konkrečiuose Respublikos kultūrinio ir politinio gyvenimo centruose – klubuose, salonuose, jų diskusijose, reformatorių būreliuose, kurie generavo naujas valdymo ir savivaldos idėjas, socialines reformas. Vis dėlto M. P. Karpio ištarmė, kad liaudis, ūkininkai iš esmės ir yra pati tauta (*Owszem on jest samym Narodem*⁹⁶) atitinka (panašios netgi kai kurios sprendimų formuluotės) reformų rėmėjų grupuotės, „Košlatajaus kalvės“ (veikusios 1789–1792 m. liepos mėn.) veikėjo kunigo Franciszeko Salezy'o Jezierskio poziciją. Kaip žinoma, F. S. Jezierskis buvo pramintas šios Kalvės „Žaibų vulkanu“. Tiesiogiai nedalyvavęs Seimo debatuose, neapsunkintas rinkėjų instrukcijomis ir panašiu realistiniu „balastu“, valstiečių ir tautos santykio klausimą jis sprendė bene radikaliausiai. Šių dienų akimis žvelgiant (t. y. jau žinant tolesnę įvykių raidą, nacionalinės valstybės tapimo kryptį), jis M. P. Karpį pranoko įžvalga, kad būtent liaudis, visų gėrybių ir jėgų šaltinis, apibrėžia tautos specifiką. Pasak F. S. Jezierskio, kiek bajorija visoje Europoje vienoda (nesunku numanyti J.-J. Rousseau *Pastabose* išpūdingai pristatytus vienodai sugedusius kosmopolitinius europiečius), tiek „prastuomenė“ (*pospólstwo*) skiria tautas, išlaiko tėvų kalbos prigimtiškumą (*rodowość*), išsaugo papročius ir laikosi pastovaus gyvenimo būdo⁹⁷. Tačiau F. S. Jezierskis su M. P. Karpiu (ir J.-J. Rousseau) visiškai identiški, tvirtindami, kad žmogų nuo žmogaus skiria tik dorybingumas, o ne paveldėtas turtas. Deja, M. P. Karpis lietuvių ir lenkų „Genijaus“⁹⁸ skirtumus laikė tik atsitiktine forma, tautinės valstybės turinį siedamas su hipertrofuotu laisvės principu. Platoniški rusoistiniai principai šiuo atveju M. P. Karpiui sukliudė tapti tiesioginiu etninio Lietuvių nacionalizmo „tėvu steigėju“⁹⁹.

94 Bronius Genzelis, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje. Būti ar nebūti Lietuvai?*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 106.

95 Žaisminga detalė: *Tautinis Vilniaus laikraštis* (*Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794, Nr. 6) gegužės 22 d. aukotojų sąrašė nurodė, kad Paulavos valstiečiai atgabeno į Vilnių seną švedų karų patranką: „Włóść Pawłowska armatę żelazną niegdysz o Szwedow zdobytą.“

96 Maurycy Franciszek Karp, Pytanie i odpowiedź, p. 552.

97 Franciszek Salezy Jezierski, Jarosza Kutasińskiego uwagi [...], 1790, in: Idem, *Wybór pism*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1952, p. 94.

98 Šis terminas, kalbant apie lenkų ir lietuvių skirtumą, pavartotas kūrinyje *Zdanie Karpia posła Zmudzkiego in turno dane gdu Projekt o Seymikach do decyzji Stanow na dniu 14 Marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wyznaczoney był przyniesiony*.

99 Kalbant apie M. P. Karpio amžininkus lenkus, jie buvo panašioje pusiaukelėje. Andrzejus Walickis teigė: „Abi XVIII a. Lenkijoje suformuluotos tautos atgimimo koncepcijos, monarchistinė reformatoriška, kita vertus – respublikoniška, turėjo svarbų bendrą bruožą: tautą apibrėžė

Klasicistinis sentimentaliojo nacionalizmo filosofijos nuogumas

Esmingas J.-J. Rousseau *Pastabų* klausimas, „kaip tuomet turėtume sujaudinti žmonių širdis, padaryti, kad jie mylėtų tėvynę ir jos įstatymus“, XVIII a. nei Abiejų Tautų Respublikoje, nei Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nerado vieno ir vulgarokai tiesmukiško atsakymo, kitaip nei Rusijoje, pasiūliusioje ištikimybę altoriui ir valdžios botagai. Žinoma, respublikoniško Abiejų Tautų Respublikos modelio priešprieša su Rusijos monarchistinio diskurso variantais – tai tik iliustratyvus supaprastinimas. Lietuvoje ir Lenkijoje funkcionavo alternatyvūs „tautinės istorijos“ ir amžininkus įkvėpti turinčios nacionalinės tapatybės paieškų variantai: jau užsiminta apie karaliaus užsakymu Adomo Naruševičiaus nuo 1775 m. vykdytą *Lenkų tautos istorijos* daugiatomio veikalo projektą, siekiantį susieti karalių ir tautos „reikalus“ („sprawy królów i narodu“)¹⁰⁰. Šis projektas siūlė priimti įvairius „vieno vairo“ valdomo nacionalumo pavidalus: nuo „apšviestos“ bei ribotos iki pat absoliutinės monarchijos. Šio nacionalumo idealus turėjo sudaryti geros tvarkos, paklusnumo bei subordinacijos vertybių kompleksai. Šalies visuomenei nebuvo nei nauja, nei svetima „Gero vairininko“, „Nacijos vado“ (karaliaus, išgelbėtojo karžygio, mesijo) ideologija: jos gyvastingumas aiškintų žaibiškai prigijusių „generalisimo“ T. Kosciuškos kultą (vėliau perdėtą Napoleono sureikšminimą, dar vėliau – romantikų mesianizmus ir kt.).

Kaip įžvelgia filosofai, tik „XIX a. Lietuvoje buvo rasti nauji klijai, kurie mus iki šiol riša“¹⁰¹. Jau amžininkai pripažino, kad tuomet (t. y. XVIII a. pabaigoje) buvo per

teisinėmis-politinėmis kategorijomis, apeliuodamos į pilietiškumą, o ne į etniškumą. Būtent dėl šios priežasties, kai žlugo T. Kosciuškos sukilimas ir įvyko paskutinis Lenkijos padalijimas, daug patriotų pripažino, kad išnykus valstybei taip pat žlugo ir lenkų tauta“, Andrzej Walicki, *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*, p. VIII. Filosofo įžvalga vis dėlto pernelyg pesimistinė. Pvz., net lietuviškose T. Kosciuškos žygio dainose minima „rubežių“, t. y. valstybės sienų, gynyba. Ryšio su gimtąja kalba ir savo žeme nepraradęs sociumas negalėjo staiga užmiršti, kur buvo jų „laikytos“ (t. y. gintos) žemės ribos, valstybės sienos, bei prarasti „garbės“ nuovoką, atrodo, jau ne tik bajoriškos tapatybės branduolį? „[...] Ak kokia mums garbė drąsiai vajavoti / ir ant nevidonų jaugi viršų gauti, netikrai rubežius laikyti, / prūsokus maskolius naikyti [...]“, in: Mykolas Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius, 1920, p. 70.

100 Andrzej F. Grabski, Adam Naruszewicz jako historyk, in: *Wiek Oświeceni*, t. 13: *W dwusetą rocznicę śmierci Adama Naruszewicza*, Warszawa, 1998, p. 28.

101 Alvydas Jokubaitis, Pasisakymas Marijampolės forume, 2012 m. balandžio 15 d. diskusijoje, in: *Marijampolės forumas. Vizijos ir mintys*, Vilnius–Marijampolė, 2012, p. 25. Neoponuojant filosofui, pastebėtina, kad XXI a. pradžios diskusijos rodytų, jog XIX a. „klijų“ galiojimas baigėsi. Tai suvokta kaip XXI a. Lietuvos valstybinėse programose ir patvirtintuose prioritetuose atspindėjęs iššūkis. Rusijos agresyvumo akistatoje „tautinės tapatybės“ problema priblėso, kiek užgožta energingo gynybinio diskurso. Ar ilgai pastarasis gali atlikti „klijų“ paskirtį? XVIII a. pabaigos Abiejų Tautų Respublikos patirtis teikia duomenų sugretinimams. „Priešo maskoliaus“ vaizdiny Didžiajame seime tik iš pradžių atliko visuotinai jungiančią paskirtį, savaime greitai įklyrdamas. Jau 1789 m. brošiūroje sakoma, jog tik „netikri patriotai“ „kas akimirką lieja kraują“ savo plepaluose; kad tik galėtų išlaikyti „populiarių įkarštį“, kaltina Maskvą, nepaliaujamai „skelbia jai karą“ ir taip gaišina laiką, trukdydami sukurti veiksmingą valdžią, in: *Kolltatai i imny. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*, red. Łukasz Kądziała, Warszawa, 1991, p. 47.

maža laiko iš esmės visoms pagrindinėms reformoms ir soteriologiniams projektams: konstatuojant šią *locus communis* pabrėžtina, jog socialines prarajas stengtasi siaurinti, neabejotinai ieškotas skirtingus luomus „sujaudinantis“, „gryną nacijos kraują“ žygiams išjudinantis „širdies“ vardiklis. Pramokta realiai (ne utopinei) demokratijai būtino kompromiso meno: tai raiškiai įrodo Konstitucija, jos priėmimo aplinkybės.

Paminėtina, kad bent jau patriotinės tautinės šventės, rekomenduotos J.-J. Rousseau, valstybės saulėlydyje steigtos. Ne visos pavyko, kaip antai, paminklo Jonui III Sobieskiui statyba Varšuvoje. Amžininkai šia proga reiškė linkėjimus, kad dabartinis karalius „Stasius“ (Stanislovas Augustas Poniatovskis) suakmenėtų, o gerasis „Janas“ atgijęs nuliptų nuo postamento. Tačiau „Jano“ pergalės prieš turkus šimtmečio minėjimas 1783 m. buvo pavykusi šventė, išradingai švęsta Vilniuje ir mažesniuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose bei miesteliuose, jų mokyklose. Varšuvoje ir Vilniuje 1792 m. švęstos ir Gegužės 3 d. konstitucijos metinės. Tai būta centralizuotai organizuotų bei finansuotų tautinių švenčių. Būta ir stichinių akcijų, kurios istorikų įvardijamos ir kaip „nacionalinės šventės“¹⁰². Populiariame veikalė pristatyta samprata, jog „Apvaizdos kultas“ formavo ir naujos kokybės „patriotizmo“ Bažnyčia; esą „didžiausia „patrioto“ dorybe laikytas gebėjimas atpažinti „Tėvynės išdaviką“ ir jį sunaikinti“¹⁰³. Spekuliavimų apie tokių drastiškų „kokybių“ atsiradimą nepatvirtina nei „švelniosios“ revoliucijos faktai, nei patriotizmo sampratą gvildenantys įvykių dalyvių tekstai¹⁰⁴.

Žymūs Varšuvos jakobinai smerkė Prancūzijos terorą ir pasisakė už nekaltumo prezumpciją; Adamo Lityńskiego vertinimu, nuo kriminalinės teisės nuostatų „švelniosios“ revoliucijos metu buvo nukrypstama būtent švelninimo linkme, t. y. preferuotos lengvesnės represijos, nei numatė nuostatai: Lenkijos baudžiamoji teisė ryžtingai perėmė Apšvietos humanitarizmą ir jo nuosekliai laikėsi. A. Lityńskiego duomenimis, per visą T. Kosciuškos sukilimą mirties bausme nubausta mažiau nei penkiasdešimt asmenų, įskaičiuojant visus atvejus (t. y. ne tik už tėvynės išdavystę, kuriai nustatyti atpažinimo kriterijai), beje, Paryžiuje didžiojo teroro metu minėtas skaičius buvo

102 „Masinės smurto scenos, įgavusios ryškių „nacionalinės šventės bruožų“, virto intensyviai progauojamos vidutiniosios bajorijos ir miestiečių sąjungos apoteozė“, plg. Eligijus Raila, *Ignotas Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 95.

103 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 56.

104 Patriotas apibrėžtas formaliai, kaip žmogus, „kuris turi tik vieną svarbiausiąjį tikslą ir visus žingsnius link jo kreipia. Ryšys su visuotiniu gėriu yra jo dvasios atgaiva, o savojo krašto meilė perpildo jo širdį“. Krašto reikalai šiam patriotui yra savitiksliai, jiems jis pasiryžęs aukoti savo talentus, turtą ir gyvenimą, viską, ką jam suteikė „Apvaizda ir Prigimtis“. Ilgesnė „pseudopatrioto“ deskripcija. Krašto gerovė jam nesavitikslė: jo interesų vardiklis yra egoizmas. Netikrasis patriotas visada triukšmadarys (lenk. *burzliwy człowiek*), audringas žmogus, savotiškas entuziastas. Kuo daugiau jis turi gabumų, tuo visuomenei pavojingesnis. Jis dažniausiai sukuria apmokamą partiją; kiti individai jam teturi instrumentinę reikšmę; jo pagrindinis užsiėmimas – prieštarauti, drumsti protus, spęsti intrigas, išdavinėti, in: *Kollataj i inny. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*, p. 46–47.

viršijamas per vieną dieną¹⁰⁵. Teisės istorikas teikia išvadą: „Baudžiamoji teisė Lenkijoje 1794 m. netapo nei teroro instrumentu, nei viešpatavimo instrumentu, nors ir ji, kaip ir visas teisingumo įgyvendinimo matmuo, patyrė švelniąją revoliuciją: [Lenkijoje] priimti Apšvietos principai, dėl kurių kitur dar buvo kovojama; jie buvo humanistiniai ir švelnūs, nepaisant nepalankių revoliucijos ir karo sąlygų. Tai vienas gražiausių Apšvietos europinio humanitarizmo paveikslų.“¹⁰⁶ Įdomu tai, jog 1794 m. kriterijai, skirti nustatyti „tėvynės išdaviką“ (dalyvavimas rengiant valstybės aneksiją, ginkluotos diversijos, šnipinėjimas, savanoriškas dalyvavimas priešų kariuomenėje ir kt.), beveik niekuo negali padėti identifikuojant išdavikui priešingą, t. y. naujosios Respublikos pozityviąją, figūrą.

Pasakytina nebent tiek, kad „Tautos genijaus“ filosofija, turinti skleistis su „bendrajai tautos valia“ (M. P. Karpio terminijoje – „tautos norais“), buvo santūri bei nuosaiki, kaip ir pati „švelnioji“ Abiejų Tautų Respublikos revoliucija, abstrakti, kaip ir Apšvietos prigimtinės teisės ir pareigos, visuotinė, kaip respublikoniški demokratiniai idealai, tauriai rami bei paprasta, kaip ir Kadetų korpuse diegiamos spartietiškos – romėniškos¹⁰⁷ išminties, vyriškumo, nuosaikumo, teisingumo dorybės, M. P. Karpio, čia nagrinėjamo herojaus, nacionalizmo filosofija buvo nuoširdi bei jausminga kaip sentimentalizmo estetika, tačiau klasicistiškai „nuoga“, neaprédyta „etnokultūrinėmis vertybėmis“, nesugundyta nei vieno unijos jungiamos valstybės tautų genijaus.

Vis dėlto gaivesnės ir konkretesnės saviidentifikacijos siekinys (kita terminija – „tautinės mitologijos troškimas“) Lenkijoje ir Lietuvoje buvo ne tik romantizmo, bet jau vėlyvosios Apšvietos „išsivadavimo kartos žmonių“ rūpestis. Lenkų literatūrologai fiksuoja, kad būtent Apšvieta pradėjo svajoti apie naują herojinį epą, pavyzdžiui, neatsitiktinai Johno Miltono *Prarastasis rojus* į lenkų kalbą išverstas lemtingais 1791 metais. Karaliui skirtoje šios epopėjos dedikacijoje jos vertėjas „šauņų lenką savo krašte su Gegužės trečiosios teise“ sugretino su nuogaliais „Adomu ir Ieva Rojuje“, vildamasis, kad demoniški „Prarastojų Rojus“ vaizdai įvairys „išganingą nepaklusnumo baimę“¹⁰⁸. Deja, kaip rodo istorija, drąsių savarankiškų sprendimų baimė buvo fatališkai būdinga pačiam Stanislovui Augustui, o ne naujajam Adomui ir Ievai – Respublikai su Konstitucija.

Kraštutiniu rusoistiniu, filosofišku bei „vaizduotę mobilizuojančiu“, tačiau itin desperatišku (ir neabejotinai respublikonišku) žygiu galima traktuoti karaliaus

105 Adam Lityński, Zdrada kraju w polskim prawie karnym końca XVIII wieku, in: *Bo insza jes rzecz zdradzić, insza dać się złudzić. Problem zdrady w Polsce przelomu XVIII i XIX w.*, red. Anna Grzeškowiak-Krwawicz, Warszawa: Instytut badań literackich, 1995, p. 27.

106 *Ibid.*, p. 30.

107 XVIII a. pabaigos Abiejų Tautų Respublikos riteriams, naujos respublikos kūrėjams vienodai tiko ir antikinė toga, ir tautinis kontušas. Plg. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, *Człowiek i obywatel w piśmiennictwie naukowym i podręcznikach polskiego Oświecenia*, Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1979, p. 52.

108 *Miltona Raj utracony ksiąg dwanaście. Z angielskiego przekładana Jacka Przybylskiego*, Kraków, 1791. Plg. Zofia Sinko, *Twórczość Johna Miltona w Oświecenienu polskim*, Warszawa, 1992.

brolo, Karališkųjų rūmų sargybos viršininko Juozapo Poniatovskio, Lietuvos artillerijos generolo, Seimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos maršalo Kazimiero Nestoro Sapiegos¹⁰⁹ ir poros mažiau žinomų Ketverių metų seimo veikėjų sumanymą prieš Abiejų Tautų Respublikos karalių pasirodyti tikrais Adomo kostiumais, t. y. nuogiems. Sumanymas buvo įgyvendintas vidury baltos dienos, paradams skirtoje Varšuvos Saksų aikštėje („Kilo riksmas, damos pradėjo akis dangstyti“¹¹⁰). Regis, nesuprantamas, pelnytai užmirštas epizodas, galbūt retai visai išsiblaivančių jaunų Didžiojo seimo veikėjų paikystė, o galbūt labiau simboliškas gestas, pašėpiant devizą „Karalius su tauta, tauta su karaliumi“ – kilnūs pasiuntiniai, kaip ir nelaiminga, prispausta, tamsi Abiejų Tautų Respublikos tauta, šiuo atveju „nuogi“, barbariški...

Barbarus hic ergo sum – šiais Ovidijaus žodžiais, beje, pasirinktais epigrafui ir žymiajame J.-J. Rousseau Dižono akademijos konkursiniame darbe, pradedamas M. P. Karpio žymiausias kūrinys *Klausimas ir atsakymas [...]*, kurio antraštėje formuluojamas iššūkis – kas nusipelno politinės laisvės – valstiečiai ar miestiečiai? M. P. Karpis ne tik turi galvoje, kad jis, Antikos klasiko žodžiais, „čia nėra suprantamas“, bet ir reiškia autentišką filosofinę nuostatą, pirmąją netikrumą laisvo žmogaus, stovinčio priešais lemtingus pasirinkimus.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Biržiška Mykolas, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius, 1920.

Biržiška Mykolas, *Rinkiniai mūsų senovės raštai. Medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose*, Kaunas, 1927.

Biržiška Vaclovas, *Nežinomi senieji lietuviški tekstai*, Kaunas, 1931.

Błędowska Henrieta z Działynskich, *Pamiętka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832*, opracowali Ksenia Kostenicz i Zofia Makowiecka, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960.

[Karp Maurycy Franciszek], *Do Jasnie Wielmożnego JMCI Pana Ignacego Krzuckiego, posła województwa Wołyńskiego na Sejm Związkowy i Konstytucyjny*, Warszawa, 1792.

[Karp Maurycy Franciszek], *Pytanie, czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego potrzeba, aby gmin miał ucześćek w prawodawstwie? albo raczej, czyli przeto ta konstytucja jest najgorszą i potworną, iż chłopi rolnicy nie są do prawodawstwa przypuszczeni? a w przypadku nieuchronnej potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczej tego zaszczytu udzielić, chłopom wieśniakom czy kupcom mieszczanom, pod ogólnym imieniem gminu u nas zajętych?*, [Warszawa, 1791].

[Karp Maurycy Franciszek], *Z Rykijewa na Żmudzi d. 29 listopada 1789*, [Wilno?, 1789].

Karpavičius Mykolas Pranciškus, *Rinkiniai pamokslai*, parengė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

Głos Maurycego Franciszka Karpja posła Xięstwa Żmudzkiego na sessji seymowej dnia 12 maia roku 1791.

Jezierski Franciszek Salezy, *Wybór pism*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1952.

Krzywkowski Jan, *Mysl Obywatela nad tym: Jeśli ma być unas Sukcesyja lub Elekcyja Tronu?*, Grodno, 1778, p. 15.

109 Bütent Kazimieras Nestoras Sapiega 1791 m. spalio 20 d. Didžiajam seimui pateikė *Abiejų Tautų tarpusavio įžadą (Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów)*, kuris tapo Lietuvai esmingu įstatymu.

110 Henrieta z Działynskich Błędowska, *Pamiętka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832*, opr. Ksenia Kostenicz i Zofia Makowiecka, Warszawa: państwowy Instytut Wydawniczy, 1960, p. 52. Cit. Krystyna Maksimowicz, *op. cit.*

- Materialy do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 1, opracowali Janusz Woliński, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1955.
- Miltona Raj utracony ksiąg dwanaście. Z angielskiego przekładana Jacka Przybylskiego*, Kraków, 1791.
- Paułtów od roku 1767 do roku 1795 od jednego domowego przyjaciela opisany*, w Wilnie i Warszawie u Józefa Zawadzkiego, 1811.
- Pisma Tadeusza Kościuszki*, red. Henryk Mościcki, Warszawa, 1947.
- Rousseau Jean Jacques, *Uwagi nad rządem polskim [...]*. Prieigos per internetą: <http://www.stare-druki.ihuw.pl/seWeb/thumbnails/531/1/>; <https://polona.pl/item/11812297/4/>.
- Ruso Žanas Žakas, Rinktiniai raštai*, iš prancūzų kalbos vertė Laurynas Algimantas Skūpas, Vilnius: Mintis, 1979.
- Siarczyński Francyszek, *Historia polityczna rewolucji amerykańskiej teraźniejszej, przez sławnego Rainala w francuskim napisana języku, a teraz na polski przelożona*, Warszawa, 1783.
- XVIII a. Lietuvos knygy lenkų kalba kontrolinis sąrašas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 2015.
- Tarnowska Urszula z Ustrzyckich, *Wspomnienia damy polskiej z XVIII wieku*, Poznań, 1869.
- Tumelis Juozas, *Tado Kosciuskos sukilimo (1794) lietuviškieji raštai*, Vilnius: Žara, 1997.
- Zdanie Karpia posła Zmudzkiego in turno dane gdu Proiekt o Seymikach do decyzji Stanow na dniu 14 Marca 1791 od Deputacyi do ułożenia onego wyznaczoney był przyniesiony*, [Warszawa, 1791].
- Aleksandravičius Egidijus, Kulakauskas Antanas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Barran Thomas, *Russia Reads Rousseau, 1762–1825*, Evanston: Northwestern Univ. Press: Studies of the Harriman Institute, 2002.
- Bartkiewicz Magdalena, *Polski ubiór do 1864 roku*, Wrocław–Warszawa [etc.]: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1979.
- Briedis Laimonas, *Vilnius. Savas ir svetimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2015.
- Butterwick Richard, *Finis Poloniae, finis Lituaniae, finis Reipublicae?*, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7, sudarytojai Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 105–115.
- Dementavičius Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Genzelis Bronius, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje. Būti ar nebūti Lietuvai?*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 106.
- Girdzijauskas Juozas, Estetinis literatūros kontekstas. Švietimo epochos literatūros srovės bei kryptys, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 235–246.
- Grabski Andrzej F., Adam Naruszewicz jako historyk, in: *Wiek Oświecenia*, t. 13: *W dwusetą rocznicę śmierci Adama Naruszewicza*, Warszawa, 1998, p. 11–56.
- Guzevičiūtė Rūta, *Tarp Rytų ir Vakarų. XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Jończyk Anna, Sentymentalizm a preromantyzm, in: *Konteksty Kultury. Pismo Kolegium Nauczycielskiego w Bielsku-Białej*, 2014/11, sąs. 3, p. 205–216.
- Jucevičius Feliksas, Istorija ir mitai, in: *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6.
- Jucevičius Feliksas, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, Putnam: Immaculata, 1970.
- Kantas Imanuelis, Draugo prierasas, vertė K. Rickevičiūtė, in: *Problemos*, 1968, Nr. 1, p. 56–65.
- Kavolis Vytautas, Nuo metafizinio teatro į Apšvietos baimę, in: *Metmenys*, Chicago, 1988, Nr. 55, p. 113–136.
- Kiaupa Zigmantas, Kodėl atsirado Abiejų Tautų tarpusavio įžadas?, in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 2.
- Kolltąj i inny. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*, red. Łukasz Kądziera, Warszawa, 1991.
- Kostkiewiczowa Teresa, *Z oddali i z bliska. Studia o wieku Oświecenia*, Warszawa: Neriton, 2010.
- Kuolys Darius, Apie laisvę, karą ir dainas, in: *Literatūra*, 2009, Nr. 51 (1), p. 71–86.
- Kuolys Darius, Kovos dėl Respublikos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis, in: *Senoji Lietuvių literatūra*, 24 knyga, 2007, p. 163–260.

- Lelewel Joachim, *Panowanie Stanisława Augusta, obejmujące trzydziestoletnie usilności narodu podźwignienia się, ocalenia bytu i niepodległości*, Warszawa, 1831.
- Lietuviškasis liberalizmas*, red. Vytautas Kavolis, Chicago, 1959.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001.
- Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka, Kaunas, 1936.
- Lityński Adam, Zdrada kraju w polskim prawie karnym końca XVIII wieku, in: *Bo insza jes rzecz zdradzić, insza dać się złudzić. Problem zdrady w Polsce przełomu XVIII i XIX w.*, red. Anna Grzeskowiak-Krwawicz, Warszawa: Instytut badań literackich, 1995, p. 9–30.
- Lukšienė Meilė, *Prie tautos kultūros pamatų*, sudarė Austėja Ikamaitė, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014.
- Maksimowicz Krystyna, *Poezja polityczna a Sejm Czteroletni*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000.
- Ochmański Jerzy, *Historia Litwy*, Wrocław: Ossolineum, 1982.
- Pivoras Saulius, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida. XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (lyginamasis aspektas)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000.
- Podróżny świata. Rozmowy z Czesławem Miłoszem*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002.
- Rachuba Andrzej, Kiaupienė Jūratė, Kiaupa Zigmantas, *Historia Litwy. Dwugłós polsko litewski*, Warszawa: DiG, 2009.
- Raeff Marc, *Origins of the Russian intelligentsia*, New York, 1966.
- Raila Eligijus, *Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokubas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Rogger Hans, *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.
- Rozsak Stanisław, *Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII wieku: między kulturą sarmatyzmu i oświecenia*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997.
- Serejski Marian Henryk, *Europa a rozbiory Polski*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Sinko Zofia, *Twórczość Johna Milтона w Oświeceniści polskim*, Warszawa, 1992.
- Skrzypek Marian, *Filozofia Diderota*, Warszawa: IFiS PAN, 1996.
- Spiečytė Brigita, Vėlyvosios Apšvietos literatūra Lietuvoje 1795–1831, in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: Klasicizmas, Preromantizmas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 12–46.
- Stasiewicz-Jasiukowa Irena, *Człowiek i obywatel w piśmiennictwie naukowym i podręcznikach polskiego Oświecenia*. Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1979.
- Staszewski Jacek, O apogeech kultury sarmackiej i periodyzacji XVIII stulecia, in: *Między barokiem i oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. Krystyna Stasiewicz, Stanisław Achremczyk, Olsztyn, 1997.
- Staszewski Jacek, O apogeech kultury sarmackiej i periodyzacji XVIII stulecia, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Apogeum Sarmatyzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn, p. 7–12.
- Staszewski Jacek, Sarmatyzm a oświecenie (uwagi historyka), in: *Kultura literacka połowy XVIII w. w Polsce. Studia i szkice*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1992.
- Szczygielski Wojciech, Przełomy oświeceniowe w polskiej kulturze politycznej w drugiej połowie XVIII w., in: *Acta Universitatis Lodzianensis, Pholia Historica*, 1985, t. 22, p. 21–43.
- Szykowski Marian, *Mysł Jana Jakuba Rousseau w Polsce XVIII*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1913.
- Šapoka Adolfas, *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 67.
- Šliogeris Arvydas, *Lietuviškiosios paraštės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža Liudas, Jurgaitis Robertas, Rakutis Valdas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Petro ofsetas, 2014.
- Tazbir Janusz, *Język polski a tożsamość narodowa*, Poznań: Nauka PAN, 2011.
- Tumelis Juozas, Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*, 1978, p. 131–136.

- Tunaitis Steponas, *Mauricijaus Pranciškaus Karpio rusoistinė orientacija. Apšvietos epochos politinės ir socialinės filosofijos metmenys*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2004.
- Vanagas Vytautas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Viliūnas Dalius, Libertinizmas ir atoveiksmis, in: *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 26–41.
- Walicki Andrzej, *Naród, nacjonalizm, patriotyzm. Prace Wybrane*, t. I, Kraków: Universitas, 2009.
- Walicki Andrzej, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973.
- Живов Виктор, Чувствительный национализм: Карамзин, Ростопчин, национальный суверенитет и поиски национальной идентичности, in: *Независимый филологический журнал*, 2008, Nr. 91. Prieiga per internetą: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/91/zh7.html> [žiūrėta 2015 09 10].

DALIUS VILIŪNAS – filosofas, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus vedėjas. Tyrinėja XVIII–XIX a. Lietuvos filosofijos istoriją. Monografijos „Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje“ (Vilnius, 2014) autorius.

Elektroninis paštas daliusviliunas@gmail.com

ORIGINS OF PHILOSOPHY OF NATIONALISM IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AT THE END OF EIGHTEENTH CENTURY

DALIUS VILIŪNAS

Lithuanian Culture Research Institute

This study explores premises of the newly shaping national discourse in the Commonwealth of Both Nations in the late eighteenth century. This discourse (texts and clear gestures) questioned traditional perception of a nation among nobility, joining the universal reformism of the Enlightenment with imperatives of independence and protection of traditions of the land; it was egalitarian and secular. This study presents the concept of two cultural configurations of the Enlightenment in the Grand Duchy of Lithuania: rationalist (monarchist) and sentimentalist (republican). The debate here is with the schematized tradition of historiography, which recognizes only the first member of the configuration.

The view is represented, that physiocratism was the official philosophy of the first member of this dichotomous configuration. Formation of an alternative to the official philosophy, and development of sentimentalist culture, is inseparable from appropriation of J-J. Rousseau's ideas. Rousseauism significantly influenced development of ideas of republicanism, parliamentarism, and democratic tendencies. To the latter can be attributed the strengthening interaction between state and ethnic antecedents, and civil and patriotic activation of the socially lower level Lithuanian speaking citizens (the study presents a case of the official use of Lithuanian language in a celebration at a *sejmiškis*).

The source of nationalism is not directly linked to sentimentalist – Rousseauist discourse, since the latter sought to conceptualise and provide philosophical meaning to the new notions, designed to verbalise the content of what it means to be a nation (the will of the nation, the spirit of the nation, etc.) in the context of the Grand Duchy of Lithuania. Through employing political writings and parliamentary speeches of one of its most representative members - Maurycy Franciszek Karp, the hypothesis is supported, that this ideological initiative belonged to the republican wing of the Grand Duchy of Lithuania. This politician and philosopher bases the contents of *the spirit of the nation* in the ensembles of traditional, Rousseauism inspired, ideals of republicans of the Commonwealth of Both Nations (freedom, equality, unity) and values of neo-stoicism.

The latter are almost identical to descriptions of the essence of eighteenth century nationalism, although they omit ethno-cultural values and do not represent the concept of lingua-centric nation. However, this pre-Romantic turning point of

ideas, and nationalism in the period of state collapse, had already foreseen a legal transfer of instruments of state government (*sejmiks*) to the common people, who were understood no other than peasantry. M. P. Karp *explicitite* identifies nation as people. The arguments of the study are based on quotations of representative texts, which, if brought into wider scientific discussions, could expand understanding of the early genesis of modern Lithuanian nation.

Keywords: sentimentalism, Rousseauism, the “other” Enlightenment, nationalism, monarchism, republicanism, the Four-Year Sejm, interaction between state and ethnic antecedents, pre-Romanticism.